

POSTANAK I RAZVOJ NOGOMETNOG NAVIJAČKOG POKRETA U ENGLJSKOJ I NJEGOVO ŠIRENJE U EUROPSKIM ZEMLJAMA

Jovanović, Ivor

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Kinesiology / Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:117:912864>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#) / [Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Kinesiology, University of Zagreb - KIFoREP](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
KINEZIOLOŠKI FAKULTET

(studij za stjecanje visoke stručne spreme
i stručnog naziva: profesor kineziologije
magistar kineziologije)

Ivor Jovanović

**POSTANAK I RAZVOJ NOGOMETNOG
NAVIJAČKOG POKRETA U ENGLESKOJ I
NJEHOVO ŠIRENJE U EUROPSKIM
ZEMLJAMA**

(diplomski rad)

Mentor:

doc. dr. sc. Dario Škegro

Zagreb, srpanj 2022.

Ovim potpisima se potvrđuje da je ovo završena verzija diplomskog rada koja je obranjena pred Povjerenstvom, s unesenim korekcijama koje je Povjerenstvo zahtijevalo na obrani te da je ova tiskana verzija istovjetna elektroničkoj verziji predanoj u Knjižnici.

Mentor:

---

doc. dr. sc. Dario Škegro

Student:

Ivor Jovanović

POSTANAK I RAZVOJ NOGOMETNOG NAVIJAČKOG POKRETA U ENGLESKOJ I NJEGOVO ŠIRENJE U EUROPSKIM ZEMLJAMA

Sažetak

U ovom radu pobliže će se objasniti povijesni razvoj nogometne igre te sukladno tome i razvoj navijačkog pokreta u Engleskoj te njegovo širenje po europskim zemljama. Sam navijački pokret razvija se dulje od stoljeća te će biti opisano kako su društveni faktori utjecali na njega. Mnogo je sociologa kroz povijest dalo viđenje tog fenomena kroz razne teorije. U svakoj europskoj zemlji navijači su imali drugačiji put, no kod svih je zajednička karakteristika neupitna podrška klubu za koji navijaju i neće prezati ni pred čim da to i dokažu.

Ključne riječi: razvoj, nogomet, navijači, Engleska, Europa

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF FOOTBALL FANDOM IN ENGLAND AND ITS SPREAD IN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract

This thesis will closely explain how the football and football fandom developed throughout history. What influenced it and how did different social factors have an impact on its development. Football-fan movement had been developing for more than a century and it will be described how social factors influenced it. Many sociologists throughout history gave their view of this phenomenon through various theories. In each European country, football fans had a different path, but a common characteristic is that they all had unquestionable support for the club they root from and that they will surpass anything to prove it.

Keywords: development, football, football fans, England, Europe

SADRŽAJ

UVOD	1
SOCIOLOŠKO PROUČAVANJE DEVIJANTNOG PONAŠANJA KROZ 20. STOLJEĆE .	4
TEORIJSKA MISAO O NOGOMETNIM NAVIJAČIMA I NJIHOVIM SKUPINAMA	8
TIPOLOGIJA PRIPADNIKA NAVIJAČKE SKUPINE	10
RAZVOJ MODERNOG NOGOMETA	12
VELIKA BRITANIJA KAO ISHODIŠTE HULIGANSTVA	15
PRIMJERI NOGOMETNOG HULIGANIZMA U ZEMLJAMA ZAPADNE EUROPE	25
ŠIRENJE NOGOMETNOG HULIGANSTVA U ZEMLJAMA ISTOČNE EUROPE	35
NAVIJAČKI POKRET U HRVATSKOJ	39
ZAKLJUČAK	42
POPIS LITERATURE	44

UVOD

„Sport obuhvaća različite motoričke aktivnosti varijabilnog i dinamičkog karaktera u kojima na specifičan način, u natjecanju i treningu, do punog izražaja dolaze sportaševe sposobnosti, osobine i znanja.“ (Heimer i Jaklinović-Fressl, 2006). Vrhunskim sportom bavi se vrlo mali broj svjetske populacije, ali zato ga prate milijarde ljudi. Možemo reći da je sport danas „hiperorganizirana i hiperprofitabilna zabava masa koja vrši niz socijalnih funkcija.“ (Čolić-Peisker i sur., 1992) To se može najbolje vidjeti u nogometu koji je najpopularniji sport u svijetu, ili novinarskim rječnikom „najvažnija sporedna stvar na svijetu“. Upravo su nogometni navijači najvatreniji i pružaju fanatičnu podršku ekipi za koju navijaju. Oni nisu pasivni navijači, nego pjesmom, bodrenjem, „daju vjetar u leđa“ i vode tim do pobjede. Upravo zbog svojeg stila života i supkulturnih obilježja koji ih prate, mnogim ljudima je njihovo ponašanje devijantno, odnosno graniči s nenormalnim.

Nogomet je danas uvjerljivo najzastupljeniji i najrasprostranjeniji sport na svijetu. Igra se na svakom kontinentu, u svakoj državi, na svakom otoku te se postavlja pitanje gdje su mu počeci i gdje je taj sport, koji je zaludio svijet – nastao.

To je vrlo teško odrediti pošto se skoro u svakoj kulturi još od antike, Grka i Rimljana nalaze zapisi o igri gdje se šuta lopta. Najstariji zapisi sežu u Kinu u 2. tisućljeće prije Krista. Zna se i da je vojska Aleksandra Velikog igrala igru sličnu nogometu. 1778. g. kada je pomorski istraživač James Cook doplovio do Havaja vidio je da domoroci igraju igru gdje udaraju loptu nogom i cilj im je ubaciti ju u rupu. (Vrcan, 2003)

Sve su to nagađanja i prisvajanja pojedine zemlje i kulture, ali prvi konkretni zapisi o nogometu kao igri kakvu danas poznajemo moguće je pronaći u Firenci 1565.g. gdje su se na trgu Piazza di Santa Croce igrale dvije ekipe lokalnih kvartova kao zabava za aristokraciju i puk s popratnim sadržajem u vidu zastava, pjevanja i navijanja. (Vrcan, 2003)

Sam navijački pokret nije nastao iz ničega ili slučajno, nego je imao uzročno posljedične veze u društvu koji ga je oblikovao. Sami navijači i navijački pokret mogu biti odraz društva kakvo ono trenutno jest. Uzmimo ekstremni primjer Sjeverne Koreje gdje navijači samo plješću kada im se to dozvoli, vidimo da država kontrolira gotovo sve aspekte društva. S druge strane imamo npr. Grčku, gdje nije neobično da navijači pale baklje u dvorani ili izazivaju nered na sportskim borilištima. Takvo ponašanje zna eskalirati kada su u pitanju prosvjedi koji prerastu u nered.

U ovom radu obradit će se pojmovi koji su ključni za ovu temu, rad američkih i britanskih sociologa koji su proučavali devijantno ponašanje u dvadesetom stoljeću i razne teorijske

misli o nogometnim navijačima. Zatim, bit će riječi o tome kako je nogomet uopće postao najpopularniji sport na svijetu i kako je uspio privući veliku masu ljudi da ga prati. U glavnom dijelu objasnit će se počeci navijačkog pokreta i kako je zaludio Englesku. U drugom dijelu pisat će se kako se navijački pokret širio Europom da danas praktički nema ni jedne zemlje, a da navijači nisu prisutni u većoj mjeri na stadionima.

Terminologija

Supkultura

Kako bi što bolje razumjeli pojmove koji će se spominjati u ovom radu potrebno ih je definirati. „Kultura po definiciji je pojam koji obično označava složenu cjelinu institucija, vrijednosti, predodžaba i praksi koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem.“ (enciklopedija.hr, 2022)

Sljedeći bitan pojam o kojem govorimo u ovom poglavlju je supkultura. Benjamin Perasović (2002) kaže da kada govorimo o pojmu „supkultura“, vrlo je važno naglasiti njegovu širinu. „Ako tu širinu svodimo na definiciju, pojam „supkultura“ predstavlja skup normi, pravila, obrazaca ponašanja i načina života društvenog aktera čije se vrijednosti i norme dijelom razlikuju od šireg društva u kojem živi.“ (Perasović, 2002 prema Barišić, 2017)

Razvoj raznih socioloških teorija o supkulturi možemo pratiti od čikaške škole, odnosno još od prvih tekstova o tada nastajućim sociokulturnim zapisima urbane sredine. Sam pojam nastaje pedesetih godina, a šezdesetih godina pojavljuju se teorija etiketiranja. Sedamdesete godine dvadesetog stoljeća obilježene su djelovanjem „birminghamske škole“ koja se kroz osamdesete godine učvršćuje. U devedesetima pojavom novih supkulturnih pokreta dolazi i do potrebe za traženjem novih interpretacija u okviru „birminghamske“ sociološke supkulture. (Perasović, 2001)

Također za bolje razumijevanje rada bitan je i pojam kontrakultura. Za nju možemo reći da je „skup činitelja i senzibiliteta, nazvanih u socijalnoj teoriji i društvenim pokretima, koji se radikalno suprotstavljaju dominantnoj kulturi, vladajućemu poretku i sustavu vrijednosti.“ (enciklopedija.hr, 2022). Kontrakultura mladih suprotstavlja se životnim normama kroz prosvjede, marševe, pisanje grafita, glazbom te načinom života. Na taj način mladi ljudi stvaraju svoj alternativni način života. U prošlom stoljeću najpoznatiji primjeri bili su hipi pokret, antiratni i pacifistički pokreti, feminizam i seksualna revolucija.

Supkultura mladih, etiketiranje i moralna panika

Da bi mogli sagledati navijače u širem kontekstu bilo bi dobro shvatiti pojmove koji su povezani uz uzroke i oblike formiranja supkultura mladih. Navijači kao jedna od tih supkultura imaju prepoznatljiv uzrok nastanka, vrlo predvidljivo ponašanjem na sportskim terenima, rivalitete među klubovima i ostalim navijačkim skupinama te razne političke pozadine koje ih oblikuju. (Perasović, 2002)

Benjamin Perasović (2002) je u svom radu „Sociologija supkultura i hrvatski kontekst“ citirajući autore poput Alberta Cohena (1955), Clowarda (1968) te Ohlina i Shorta (n.d.) delinkventnom supkulturom nazvao „kulturu škvadre“, koja je postala gotovo tradicionalan kulturni obrazac muških adolescenata u većim američkim gradovima.

Od tih početaka pa sve do danas pojam supkulture u britanskoj i američkoj sociologiji vezan je za mlade nižih klasa. Nazivaju se „corner boysima“ i „college boysima“. Prvi predstavljaju dečke koji se okupljaju na uglovima ulica, a drugi su njihovi vršnjaci koji studiraju. (Perasović, 2002)

Sociolog Howard S. Becker 1963.g. uvodi teoriju etiketiranja. „Etiketiranje je način označavanja ponašanja u društvu, koje se smatra nenormalnim ili devijantnim, pa se izdvaja kao poseban „tip“ (npr. zločinac, prostitutka, urotnik, izdajnik, narkoman i sl.). „Teorija etiketiranja (*labelling theory*) u etnometodologiji objašnjava da je ponašanje etiketirano kao devijantno podjednako zbog toga što su pojedinac ili skupina uistinu narušili društvene ili zakonske norme ponašanja kao i zbog toga što drugi ljudi u to vjeruju ili sumnjaju.“ (enciklopedija.hr, 2022)

Prema Perasoviću (2001) „Supkulture mladih poznate su široj javnosti uglavnom zbog medijske eksploatacije ekscenčnih situacija, zbog kampanja „moralne panike“ i drugih načina medijske prezentacije adolescentskih stilova života.“ (str. 9)

Moralna panika pretjerana je reakcija medija, policije i javnosti na ponašanje određenih društvenih grupa, najčešće mladih. Smatra se karakteristikom suvremenog društva u kojem su moralne panike sve češće i uključuju velik broj ljudi. Za uvođenje koncepta moralne panike u sociologiju zaslužan je Stanley Cohen, koji je u djelu „Folk Devils and Moral Panics“ analizirao reakciju društva na pojavu i sukobe modsa i rockera. U analizi je naglasio važnost medija u manipulaciji reakcije društva. (Krznar, 2014)

SOCIOLOŠKO PROUČAVANJE DEVIJANTNOG PONAŠANJA KROZ 20. STOLJEĆE

Čikaška škola

Kako navodi Perasović (2001) „Čikaška škola, koja, se najčešće spominjala u kontekstu „urbane sociologije“, važna je za početak rasprave o povijesti sociologije supkulture. Čaldarović (1985) je i vremenski i tematski jasno definirao čikašku školu, obrađujući prvenstveno Thomasa Parka, Burgessa, McKenzija i Wirtha kao njene glavne predstavnike, označujući dvadesete i tridesete godine kao ključno razdoblje stvaranja prepoznatljive teorije, te izdvojivši monografske studije i metodološke aspekte uopće kao posebno i važno poglavlje djelovanja čikaške sociološke škole“ (str. 17).

Predstavnici čikaške škole uspoređuju društvene procese sa sličnim mehanizmima u biljnom i životinjskom svijetu. Nadalje Perasović (2001) kaže da „Čikaška metodologija nazvana je kvalitativnom, iako ne izbjegava statističke podatke, no presudnim smatra kvalitativni uvid u stvarnost, često očima onih koje se promatra“ (str. 19). To je bitno za daljnji razvoj sociologije jer društvo je živa tvar koja se stalno mijenja i teško se može prikazati tablicama.

No, ono po čemu je čikaška škola jako bitna je što njeni predstavnici među prvima istražuju supkulturu i supkulturne pokrete.

Jedan od predstavnika čikaške škole, Thomas Park, usporedio je grad kao mozaik malih paralelnih svjetova u kojem svatko može živjeti nekoliko odvojenih života. Njegova zapažanja smatraju se počecima istraživanja supkulture.

Clifford Shaw (1933), još jedan od predstavnika čikaške škole, pišući o delinkvenciji mladih tvrdi da želje i nagoni koje ti dječaci imaju nisu ništa drugačiji od želja ostalih pripadnika društva koje se bave društveno prihvatljivim djelatnostima. Prema Shawu, delinkvencija je prirodna prilagodba člana neke grupe njezinim zahtjevima. Pojedincu je važno kako se ta grupa ponaša, odijeva, što je u toj grupi dopušteno i prihvatljivo. Također, bitnu ulogu imaju i vođe koje tom pojedincu predstavljaju ideal kojem treba težiti. Bitno je i sudjelovanje u raznim aktivnostima koje ta grupa provodi jer sve to daje osjećaj superiornosti i ponosa.

Prema Shawu delinkvencija nije nešto negativno, nego drugačije u kojoj se postiže stimulacija, uzbuđenje i adrenalin. Delinkventno ponašanje odstupaju od uvriježenih društvenih normi i ponašanja te je analizom delikventnog područja i socijalizacije niže klase nastala i teorija „delikventne supkulture“. (Perasović, 2001)

Teorija delinkventne supkulture

Pojam se javlja 1950-ih godina prošlog stoljeća, a za njegova utemeljitelja smatra se Albert Cohen. On se u svom djelu „Delinquent Boys: The Culture of the Gang“ pitao kako se postaje delinkventan na način da se pojedinac uključi u neku grupu i da prihvati djelovanje te grupe i njeno ponašanje. Cohen smatra da pod kulturu spadaju tradicionalne vrijednosti, ali da postoji kultura unutar kulture i da je svako društvo strukturirano na mnoge grupe, podgrupe, supkulture, supkulture unutar supkulture.

Kad Cohen govori o supkulturi on zapravo govori o načinu života koji se već ustabilio u određenim grupama američkog društva. Te grupe su škvadre dječaka koje nastaju u delinkventnim susjedstvima većih američkih gradova. (Perasović, 2001) Ti dječaci odrastaju te neki postaju uzorni članovi zajednice, a neki se odaju kriminalu. Niti jedan delinkvent nije obilježen fizičkom ili psihološkom karakteristikom, nego je važno koliko su pojedinci izloženi supkulturnom obrascu.

Prema Cohenu, postoje tri sadržaja delinkventne supkulture: naturalistički, maliciozan i negativni. Naturalistički se karakterizira kao krađa iz zabave bez povoda za stjecajem materijalne koristi. Malicioznost su razni oblici vandalizma i negativni u stavu prema društvenim normama. (Cohen, 1955 prema Perasović, 2001)

Sljedeća značajka o kojoj Cohen govori je „kratkoročni hedonizam“. Većina aktivnosti bandi nije delinkventna nego najviše vremena provode čekajući neku zabavnu aktivnost. Još jedna jako bitna značajka supkulture je grupna autonomija. Samo grupa može dati pravila te smjernice ponašanja i djelovanja, a ne obitelj, škola i drugi vanjski društveni akteri.

Slijedeća Perasovića (2001) tvrdnja kaže kako „Referentni okvir i referentna grupa - to su pojmovi koje Cohen preuzima iz socijalne psihologije i detaljno ih obrazlaže, stvarajući temelje svog pristupa „delinkventnoj subkulturi“.“ (str. 25). Jedna od krilatica kojom se Cohen služi kako bi objasnio samo djelovanje supkulturnih grupa je „Action is problem solving“. Isto tako Perasović (2001) piše „Ako pojedinac nešto pokuša, pa u tome dobije podršku, u interakciji stvar raste i mijenja se model, djelovanjem nastaje novi kulturni model, stvara se subkulturna solucija“ (str. 26).

Birminghamska škola

U Birminghamu 1963.g. počinje s radom Centar za suvremene kulturne studije s prvim direktorom Richardom Hoggartom. Upisivali su se prvo samo studenti književnosti, a kasnije im se priključuju i studenti društvenih znanosti.

Najpoznatiji predstavnik škole bio je Stuart Hall koji je proučavao specifično područje supkulture mladih.

Osnovne postavke i definicije osnovnih pojmova, kao i druga zanimljiva uporišta birminghamskog pristupa supkulturi, nalaze se u „ranim radovima“ Cohena, Clarkea, Halla, Hebdigea, Willisa i drugih. Prema Perasoviću (2001) „Ključna interpretacija subkulture kao simboličkog razrješenja proturječnosti, uz pozicioniranje subkulture u strukturi društva, etnografska istraživanja i paradigmu „otpora kroz rituale“, razvija se u birminghamskom krugu od početka do kraja sedamdesetih“ (str. 114).

Phil Cohen u svom djelu „Supkulturalni konflikt i zajednica radničke klase“ postavlja temeljne teze koje kasnije koriste mnogi autori kada govore i pišu o supkulturi. Naime pedesetih godina prošlog stoljeća Cohen je istraživao društvene promjene na londonskom East-endu. Rušenje starih kuća i gradnja stambenih blokova dolazi do toga da više nema da nekoliko generacija živi pod istim krovom nego obitelj s djecom. Ženama više nema tko čuvati djecu i sve pada na njihova leđa. (P. Cohen, 1972 prema Perasović 2001).

Sedamdesetih godina javljaju se novi problemi. Sada odrasla djeca žele se osamostaliti jer stan postaje klaustrofobičan za sve. To mogu ostvariti stupanjem u bračnu zajednicu odnosno stvaranje vlastite obitelji i druga je pojava niza supkulturnih grupa. (P. Cohen, 1972 prema Perasović 2001).

Phil Cohen supkulturu mladih dijeli na dvije osnovne grupe. Prva je glazba i odijevanje, a druga sleng i rituali.

Također zastupao je i potrebu da se supkultura analizira na tri razine. Prva je povijesna analiza (problematika klasnih frakcija), strukturalna analiza (glazba, odijevanje, sleng) i treća fenomenološka analiza (kako supkulturu žive njezini predstavnici). (Perasović, 2001)

Interakcionizam i teorija etiketiranja

Perasović (2001) navodi da „Interakcionizam u sociologiji i socijalnoj psihologiji obično se vezuje uz temelje koje je tom pristupu postavio George Herbert Mead, iako je pojam „simbolički interakcionizam“ skovao njegov učenik Herbert Blumer“ (str. 48).

Specifičnosti koje su karakteristične za interakcionista su: usredotočenost na interakciju između aktera i svijeta, razumijevanje aktera i svijeta kao dinamičkih procesa, a ne statičkih

struktura i pripisivanje velikog značenja sposobnostima sudionika da interpretiraju socijalni svijet. (Ritzer, 1997 prema Perasović, 2001)

Za interakcioniste je karakteristično da ne inzistiraju na pojmu supkultura, čak ga i odbacuju, a svoja istraživanja temelje na nazivanju pojedinih društvenih grupa urbanim lualicama, bandi, ovisnicima itd. U knjizi *Urbana Plemena* Perasović (2001) piše „Kao što na općoj razini društva i socijalne teorije interakcionizam želi promatrati subjekt, tako u području devijacije interakcionisti vide prvenstveno socijalni proces u kojem akteri definiraju i redefiniiraju situacije i u kojem na konačan rezultat „devijantnosti“ snažno utječu institucije socijalne kontrole“ (str. 51).

Druga teorija koja čini interakcionistički pristup devijantnosti još zanimljivijim je teorija etiketiranja. Osnovno polazište ove teorije jest da je devijantnost postupak interakcije između devijantnih i nedevijantnih članova (ishod društvene interakcije i upotrebe pravila, a ne interakcije između sudionika) društva u kojem se subjektu dodijeli etiketa devijantne osobe. Neki akt nije devijantan sam po sebi, nego zato što ga okruženje etiketira da bude takav. Ako, npr., dijete iz imućne obitelji krade cvijeće iz tuđeg vrta, to se može smatrati nedužnom aktivnošću. Ako to učini neko dijete s dna društvene hijerarhije, postoji velika vjerojatnost da će se to shvatiti kao argument sklonosti prema devijantnom ponašanju.

Jednom kada je osobi pripisana etiketa devijantne osobe, okolina će ga stigmatizirati. Primjerice, profesori takvu osobu mogu smatrati nekompetentom, a bit će joj otežan i pristup društvenom ugledu. (Dergić i sur., 2020)

TEORIJSKA MISAO O NOGOMETNIM NAVIJAČIMA I NJIHOVIM SKUPINAMA

Iduće poglavlje posvećeno je teorijskim mislima o navijačima. Brojni sociolozi kroz dvadeseto stoljeće proučavaju i izdaju radove na temu nogometnih navijača jer ta tema postaje sve bitnija i sve više medijski popraćena.

Zanimanje javnosti za nogometne navijače poraslo je šezdesetih godina prošlog stoljeća pojavom huliganizma. Zanimljivost samog fenomena, medijska buka, posljedice izgreda sve je to privuklo znanstvenike i sociologe prvenstveno u Velikoj Britaniji. Na temelju radova možemo izdvojiti četiri osnovna teorijska pristupa problematiziranju ponašanja nogometnih navijača i njihovih skupina. (Lalić, 1993)

Supkulturna teorija ritualne agresije

Ova teorija izvorno je izrađena u djelima britanskih sociologa Petera Marsha, Elisabeth Rosser i Roma Harrea. Ova teorija počela se osmišljavati sredinom dvadesetog stoljeća kao način objašnjavanja velikih promjena u svijetu mladih. To se najviše očitavalo kroz produženje mladenačkog statusa, stvaranje pop kulture, jačanje masovnih medija i industrije zabave te produbljanja jaza između generacija. Sve je to stvaralo želju za autonomijom mladih i stvaranje novih vrijednosti u odnosu na tradicionalne.

Polazeći od te osnove sociolozi analiziraju nogometne navijače. Ukazuju na složeno društvo koje sadrži znatno manje mikrodruštava, a navijači pripadaju jednom od njih. Marsh kaže da oni koji ne uspiju steći afirmaciju i položaj na svom radnom mjestu mogu imati visoki položaj i status u nogometnoj mikrokulturi.

U svojim istraživanjima na temelju ponašanja navijača engleskog kluba „Oxford United“, promatrali su njihovo ponašanje na stadionu u danima odigravanja utakmice, ali i na ostale dane. Došli su do zaključka da postoji velika povezanost između poremećaja u odgojno-obrazovnoj praksi i devijantnog ponašanja. Nogometni navijači obično su mlađa populacija koja ne voli školu, smatra je dosadnom te im treba nešto uzbudljivo u životu, a to ispunjavaju kroz utakmice. (Lalić, 1993)

Klasna teorija ponašanja navijača i njihovih skupina

Autori ove teorije su Ian Taylor i John Clarke. Promjena ponašanja navijača vide u promjenama britanskog društva nakon rata, a pogotovo u šezdesetim godinama. Dvije su bitne promjene. Prva je „buržoizacija“ odnosno nastojanje da se za taj radnički sport zainteresira sve utjecajnija srednja klasa. To je povlačilo reorganizaciju nogometa u skladu sa strogim kriterijima stjecanja dobiti što je za posljedicu imalo povećanje zarade igrača. Druga bitna

promjena je „internacionalizacija“, odnosno naglašavanje međunarodnog značaja nogometa, naravno, zbog povećanja profita. Sve je to jako utjecalo na radničku klasu koja je do tada kroz „participirajuću demokraciju“ imala utjecaj na klupsku politiku.

Zbog svega gore navedenog Taylor i Clarke fenomen nogometnog huliganizma sagledavaju kao svojevrsni protestni pokret adolescenata iz radničke klase. Uvidjeli su da su u kratkom vremenskom razdoblju cijeli svijet pa time naravno i britansko društvo zahvatile nagle promjene.

U poslijeratnom razdoblju Velike Britanije dolazi do pucanja tradicionalnih obiteljskih veza. Prije rata mladići su sa svojim očevima odlazili na utakmice koji su nadzirali njihovo ponašanje. Nakon rata, pogotovo u šezdesetim godinama oni sami odlaze na utakmice što znači bez nadzora starijih. To sa sobom povlači da mladi sada imaju veliku socijalnu i kulturnu slobodu koja im omogućava razvoj raznih supkulturnih pokreta u koju spada i navijački. Zbog sve veće nezaposlenosti, frustriranosti, ali i viška vremena mladi se okupljaju na stadionima i sav gnjev izbacuju van. (Lalić, 1993)

Socio-historijska teorija

Začetnici ove teorije su Eric Dunning, Patrick Murphy i John Williams. Zagovornici ove teorije bavili su se sociološkim i povijesnim pregledom navijača. Povijesno, proučavali su njihov razvoj od druge polovice devetnaestog stoljeća, kada je suvremeni nogomet nastao i vidjeli da nema velike razlike između huligana tada i huligana danas.

Sociološki, fenomen navijača analiziraju na tri razine. Prvo, ukazuju na veliki pad u kvaliteti nogometne igre osamdesetih godina. Drugo, navijačke grupe dijele se na „mi“ i „oni“ grupe. Te grupe su u sukobu najčešće kada igraju lokalni klubovi pa se želi istaknuti lokalna nadmoć. Ovdje su željeli istaknuti da navijačke grupe nisu neorganizirane i da se ne sastoje od pojedinaca sa nekim zajedničkim karakteristikama. I treće, smatraju da cijelo britansko društvo ide silaznom putanjom i da se nasilje događa na svim poljima, ne samo na stadionima. (Lalić, 1993.)

Svijet sporta kao svijet za sebe – teorija Alessandra Dal Laga

Kao veliki navijač A.C. Milana, talijanski filozof i sociolog Alessandro Dal Lago fasciniran je ponašanjem navijača i promatra kulturu navijača u sklopu kulture nogometa i sporta u cjelini. On smatra da je svijet sporta, a time i navijanja, svijet za sebe odnosno da se navijanje strukturira po karakteristikama vezanim za sport, a ne za društvo. On promatra nogomet u Italiji gdje je po njegovom mišljenju nogomet nezavisan u odnosu na politiku i društvena gibanja.

Prema Dal Lagu navijački izgredi događaju se samo na stadionu jer je to prilika da se naglasi različitost identiteta, a do velikih nereda dolazi kada je neka od ekipa oštećena npr. sudačkim odlukama. To se događa u okružju nogometnog „big businessa“ koji privlači velike i različite mase ljudi pa je za Dal Langa navijanje kroskulturni, a ne klasni, društveni ili politički fenomen. (Lalić, 1993)

TIPOLOGIJA PRIPADNIKA NAVIJAČKE SKUPINE

Dražen Lalić u svom djelu *Torcida* (1993) postavio je četiri tipa navijača. Ta tipologija vrlo je važna za bolje razumijevanje navijačkog pokreta i samih navijača. Nisu svi navijači isti i nemaju svi iste nagone za posjet stadionu, navijanje i podršku klubu.

Navijač-navijač

Ovaj oblik je najčešći na nogometnim utakmicama i stadionima. Cilj im je navijanje, podrška svom klubu i stvaranje atmosfere. Oni shvaćaju svoj klub kao simbol grada i regije. Uglavnom se ne slažu s uplitanjem politike u sport jer to šteti navijanju. Od bitne je važnosti biti bolji od protivničke navijačke grupe jer će to dati vjetar u leđa njegovoj ekipi da ostvari što bolji ishod. Smatra da se interesi kluba i navijačke grupe ne smiju preklapati jer najvažnije je da klub ostvaruje dobre rezultate i da pobjeđuje jer time će se onda i grupa koja podržava klub lakše afirmirati. Što se tiče nasilja i sukoba ovaj tip navijača rijetko se ili gotovo nikada ne upušta u to, jedino ako je prvi napadnut ili ako je klub oštećen ili zakinut u vidu suđenja. (Lalić, 1993)

Navijač iz trenda

Ovaj navijač sudjeluje u radu navijačke grupe, ali kao što ime samo nalaže, iz trenda. Nastoji se integrirati u navijačku grupu koju idealizira i tako se afirmirati među vršnjacima. Među tim navijačima ima dosta onih koji konzumiraju alkohol i droge. Što se tiče nasilja, zna sudjelovati u tučnjavama, ali obično nije nasilan. Ide na utakmice da može reći da ide, a nije mu baš bitan rezultat. (Lalić, 1993)

Navijač-nasilnik

Ovaj tip navijača koristi utakmice i stadione za izražavanje nasilja, demonstraciju moći i macho afirmaciju. Ulica i utakmica na stadionu su savršena kulisa za to jer, kako je u gomili, teže će biti uhvaćen. Obično je on taj koji inicira nasilje u grupi kako bi pokazao svoju moć. Naravno hvali se svojim uspjesima u vidu tučnjava, bježanja policiji i sl. Uz navijačke izgrede

sklon je krađama, tučnjavama, verbalnim incidentima i ostalim oblicima devijantnog ponašanja. Ovaj navijač skoro pa uvijek dolazi iz disfunkcionalnih obitelji, a gotovo nikad iz obitelji u kojoj su sređeni odnosi. (Lalić, 1993)

Navijač-politički aktivist

Naposljetku ovaj navijač gleda na stadione i utakmice kao na svojevrsne priredbe na kojoj može iznositi svoje političke stavove. Češći su na utakmicama reprezentacije na kojima se može čuti ekstremno desno skandiranje i obilježja totalitarnih režima. Nisu mu strane tučnjave, ali naravno protiv političkih neistomišljenika koji mogu biti čak i iz njegovih redova. Vrlo je isključiv tip osobe koji gleda mi-oni i prijatelj-neprijatelj. (Lalić, 1993)

Danas još možemo dodati tzv. selfie-navijač. Njega ne zanima rezultat nego da igra renomirani klub. Današnji super klubovi zbog toga imaju sve više problema jer kako cijene karata idu gore obični ih si navijač ne može priuštiti pa ih pokupuju bogati koji idu na utakmice zbog fotografiranja i da „budu viđeni“, a zbog toga atmosfera pati. Primjera ima mnogo, od utakmice Barcelone i Frankfurta gdje navijačima Barcelone nije baš bio atraktivan protivnik te je Frankfurt imao domaćinsku atmosferu što im je uveliko pridonijelo i prolasku dalje. Također i europske utakmice Dinama su jako dobro posjećene što ne možemo baš reći za utakmice u domaćem prvenstvu.

RAZVOJ MODERNOG NOGOMETA

Počeci nogometne igre kao sporta vežu se uz Englesku. Prvi koraci pretvaranja nogometa iz spontane pučke igre i zabave lokalnih zajednica događaju se u drugoj polovici 19. stoljeća. Tada se nogomet počinje oblikovati kao sport koji poznajemo danas, jer se od nadmetanja ulica protiv ulice počinje igrati kub protiv kluba. Do tada se odigravanja utakmice bilo povezano uz razne sajmove na kojima se uz nogomet igrao tenis, lov na lisice ili konjički sportovi. Nogomet dobiva prva pravila 1864.g., te se istaknuti pojedinci koji ih dobro poznaju počinju baviti suđenjem. Broj igrača standardizira se 1870.g. na jedanaest. Do tada svaka lokalna sredina je imala svoja pravila te je ovo omogućilo nogometu da se izdigne na nacionalnu razinu. Datum koji se drži rođendanom modernog nogometa je 26. 10. 1863.g. osnivanjem Nogometnog saveza (Football Association - FA). Razvojem željeznice i općim prihvaćanjem pravila nogomet i klubovi izlaze iz lokalne sredine te se igraju i međugradske utakmice. To će za posljedicu imati osnivanje lige od dvanaest klubova 1884.g., te FA kupa 1888.g. natjecanja koje se igra do današnjeg dana.

Krenulo je masovno osnivanje klubova, kako u Engleskoj tako i izvan Engleske, gdje su veliku ulogu odigrali bankari i britanska aristokracija. U tom periodu klubovi su nosili engleska imena, a čak se u klubovima i svlačionici morao govoriti engleski jezik kako je nogomet bila engleska igra. Britanski trgovci su u lukama velikih europskih gradova igrali nogomet te su ih počeli oponašati lokalci, a nogomet se počeo širiti iz talijanskih, njemačkih i francuskih luka. (Vrcan, 2003)

Profesionalizacija nogometa

Nogomet se počinje uvoditi u škole te postaje društveno prihvatljiv. Kako je gore navedeno o nogometu kao pučkom sportu, sada postaje isključivo radnički sport. Tako sada i klubove osnivaju radnici poput radnika na željeznici (Stoke City i Manchester United), radnika u tvornici municije (Arsenal) ili radnika željezare Thames (West Ham). Još jedna zanimljivost vezana je uz stadione. Naime, oni su često bili smješteni na mjestima gdje su nekad bila vješala i gdje su ta vješala bili javni spektakl.

Promjene se događaju i kod samih igrača. Nogomet su u početku igrali svi od aristokracije do siromašnih. Kako je aristokracija nogomet koristila za rekreaciju i zabavu, najčešće na sveučilištima, bilo je zabranjeno bilo kakvo plaćanje igrača. Kako se nogomet pretvorio u radnički sport stvari su se počele mijenjati. Vlasnici tvornica oko kojih su nastajali klubovi vidjeli su da kroz nogomet mogu ojačati i proširiti svoj utjecaj. U početku igrači se nisu

razlikovali od drugih. Radili su u istim tvornicama te ostajali poslije na treninzima i vikendima igrali utakmice za vrlo malu tjednu plaću. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća to se počinje mijenjati te igrači polako počinju dobivati veće iznose. Ali to nije prošlo bez posljedica jer igrači nemaju svoj sindikat koji ih štiti te su vlasnici klubova davali skoro cjeloživotne ugovore, a plaća je bila garantirana samo u prvoj godini ugovora. Takav način poslovanja počeo je u Velikoj Britaniji i nakon Prvog svjetskog rata proširio se Europom i bio dominantan tridesetih godina.

U ovom razdoblju u cijelom nogometu uspostavljen je klasni odnos gdje su igrači i publika na stadionima pripadnici radničkih i nižih slojeva društva, a vlasnici klubova pripadaju srednjem i visokom sloju. (Vrcan, 2003)

Povijest navijačkih nereda

Francuski sociolog Bodin (2007) kaže da „Jedan od najranijih zapisa o sukobima između suparničkih navijača potječe od Tacita (Anali, 14.17), i opisuje neredu u Pompejima 59. godine. Tijekom gladijatorskih igara koje je u gradu organizirao Livenius Regulus, skupina gledatelja iz Nucerijske i Pompejske stala se međusobno nabacivati uvredama, a potom i kamenjem, da bi neredi naposljetku prerasli u oružani sukob. U sukobu je ubijeno i ozlijeđeno toliko ljudi da je građanima Pompejske nametnuta desetogodišnja zabrana sudjelovanja na sportskim natjecanjima, a navijački su klubovi raspušteni.“ (str. 21)

Također spominje se i paljenje drvenih stadiona za hipodrom u Konstantinopolu 491., 498., 507. i 532., što je prisililo cara Justinijana da izgradi mramorni stadion. No, ni to nije spriječilo neredu te je 532. Justinijanov vojskovođa Belisarius uspostavljao red uz cijenu, prema nekim procjenama, trideset tisuća mrtvih. (Vrcan, 2003)

Kroz srednji vijek isto ima mnogo slučajeva. Tada se naime govorilo o nogometu kao viražjoj igri od koje mogu nastati mnoga zla koja Bog zabranjuje. Godine 1314. kralj Edward II proglasom zabranjuje nogomet. Također postoje zapisi o zabrani igre u Londonu 1349., 1388. i 1410. te u Liverpoolu 1555. i u Manchesteru 1608. Puritanska vlada u periodu od 1640.-1660. ubrojila je nogomet u zabranjene sportske aktivnosti zbog nasilja i oskvrnjivanja nedjelje. (Vrcan, 2003)

Prema Bodinu (2007) ni Francuzi nisu bili imuni na neredu. Ondje se u srednjem vijeku igrala igra *soule*, koja je bila popraćena velikim ispadima i sukobima da je Crkva u više navrata morala zabranjivati.

Nešto bliže našem dobu u Italiji, točnije u Firenzi, od 16. do 18. stoljeća igrala se igra slična nogometu zvana *calcio fiorentino*. I ondje su opisane brojne restrikcije kao odvajanje

suparničkih skupina navijača, zabrana ulaska navijača na igralište, niska razina tolerancije prema ispadima, i prisutnost redarstvenih struktura.

Ovaj kratki kronološki pregled pokazuje nam da je nasilje i divljanje povezano s većim skupinama ljudi i natjecanjima s elementima spektakla. Dolazi u različitim oblicima od verbalnog do nereda i ubojstva. Iz primjera možemo zaključiti da nasilje vezano uz sport nije ništa novo, odnosno nije neki moderni društveni fenomen povezan sa suvremenim društvenim problemima.

VELIKA BRITANIJA KAO ISHODIŠTE HULIGANSTVA

Kako se u Velikoj Britaniji krajem devetnaestog stoljeća razvijao moderan sport, a najviše nogomet javila se i potreba da se ti sportovi negdje i igraju. Najbolja mjesta bili su gradovi i okolica s parkovima jer na taj način ljudi ih lakše mogu pratiti. Sva ta infrastruktura morala je biti prilagođena specifičnim zahtjevima i pravilima sportova, a još jedan novitet bile su i velike tribine. (Bodin, 2007) Godine 1930. Duhamel opisuje „kako u Americi gomile gledatelja zauzimaju stadione nalik na „osvojene tvrđave“, navodeći da sportski događaj ne ograničava samo na igralište, nego se većinom i odvija „na tribinama, među gomilom“. (Duhamel, 1930 prema Bodin, 2007).

Bodin (2007) tvrdi da na taj način nisu samo tereni borilišta, nego postaju i tribine na kojima se nadmeću gledatelji. Ekspanzijom navijačkog divljanja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća jedan je novinar upotrijebio riječ *hoolihani*, po prezimenu jedne irske obitelji čiji su članovi često bili zatvarani zbog asocijalnog ponašanja. Ne zna se točno kako se iz *hoolihani* došlo do *hooligani*, ali vjerojatno kako se na tipkovnici slova „h“ i „g“ nalaze jedno pored drugog, došlo je do tiskarske pogreške.

Kronologija jedne pojave

Prvi početci 1900. – 1960.

Autori Bodin (2007) i Brimson (2006) u svojim djelima pišu da od početka dvadesetog stoljeća do pedesetih godina incidenti su nastajali najčešće zbog suđenja te sportskog rivalstva koji su se izražavali bijesom, uvredama ili tučnjavom s naglaskom da su bili neredoviti. Moglo je proći mjesec dana bez izgreda pa onda u tjedan dana ih biti nekoliko.

Tako je prema dostupnim podacima u razdoblju između 1894. i 1914.g. bilo dvjesto trideset osam velikih incidenata koje su suci prijavili Nogometnom savezu. Ali to je samo vrh ledene sante jer naravno nisu svi incidenti bili prijavljeni. Uslijedio je Prvi svjetski rat i posljedično tome veliki pad nereda. Između Prvog i Drugog svjetskog rata ponovno je bilo dosta ružnih nereda, primjerice Millwall je od 1934. do 1950.g pretrpio četiri zatvaranja terena, a ovaj zadnji došao je nakon teškog napada dvjestotinjak ljudi na sudca utakmice.

Sredinom pedesetih godina Veliku Britaniju skoro istovremeno pogađaju dvije stvari. Prva je dekolonizacija i gubitak Carstva, a druga je stišavanje euforije pobjede u ratu. To dovodi do brojnih društvenih i gospodarskih problema, a prvi na udaru su mladi ljudi. Svoje frustracije liječili su na nogometnim utakmicama o čemu se sve više pisalo u tisku. Mladi huligani postajali su sve više agresivni i sve su se manje bojali policije, te su snage unutarnjih poslova

morali angažirati sve više svojih pripadnika na osiguranju utakmice, ali i na kontrolu mase prije i poslije odigravanja susreta.

Burne 1960.-e.

Od kraja pedesetih i početkom šezdesetih godina dolazi do velikih promjena. Nasilje više nije spontano nego postaje organizirano. Nameće se pitanje zašto baš tada? Više je faktora koji daju odgovor. Prvi je što je sam nogomet prolazio kroz brojne transformacije. Engleska više nije bila nogometna velesila kao što je to bila u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Škole su imale veliku ulogu u širenju nogometa te je 1948.g. oko osam tisuća škola pripadalo Engleskom školskom nogometnom savezu, ali je ta brojka sve više opadala jer je nogomet privlačio sve manje ljudi.

Druga bitna stvar da se društvo mijenjalo i prolazilo kroz sve veće promjene. Postajalo je sve više individualno, neke druge aktivnosti poput kina, kazališta, postajale su sve pristupačnije, kao i neki drugi sportovi kojima se obični ljudi nisu mogli baviti. Nogomet više nije bio jedini sport i jedini vid zabave. Igrači koji su još neki uvijek bili amateri, a tek rijetki profesionalci nisu mogli isporučiti veliku kvalitetu igre. Zbog toga Nogometni savez kreće u profesionalizaciju nogometa. Nadograđuju se stadioni, grade tribine iza golova tzv. *ends*, podiže se komfor, ali i igrači postaju pravi profesionalci. Sve to dovodi do demokratizacije nogometa, vraća mu popularnost i privlači publiku iz različitih slojeva. Upravo će to promijeniti do tada slavljeničku i veselu atmosferu na stadionima. Nogometni razvoj i njegova preobrazba u spektakl promijenili su nogomet koji je do tada bio klasno određen i pripadao je radničkoj klasi.

Još jedna bitna stvar da je publika na stadionima postajala sve mlađa. Kako su igrali nogomet u školama, slijed je bio da kad postanu stariji da budu strastveni navijači i pratitelji. Također svi ti mladi postaju sve više autonomni. Klubovi, kako bi ih privukli, daju jeftine ulaznice za nove tribine iza golova, koje polako postaju njihova okupljališta. Nogomet više nije bio zabava za cijelu obitelj jer su roditelji, koji su do tada išli s djecom na utakmice, prestali to raditi te su mladi adolescenti bili bez nadzora.

Bodin (2007) kaže „Slavljenički ambijent stadiona zamijenio je ambijent sportskih suparništva i društvenom antagonizmu. Ta nova, aktivnija, požrtvovnija, bez rezervna potpora nogometnim momčadima, uz postojanje različitih supkultura, dovela je do pojave huliganstva stvaranjem kulture suprotstavljanja koja više nije bila usko vezana uz sport“ (str. 29)

Lord Harrington je u svom izvješću 1968.g. zapisao da su svi uhićeni izgređnici mladi muškarci do 21 godine, veliki poznavatelji nogometa, njegove tehničko-taktičke strane, samih

igrača i da su nosili obilježja svojih skupina. Taj je izvještaj jednom za svagda trebao riješiti stigmatu o navijačima kao propalicama, alkoholičarima i konzumentima droge koji samo idu na utakmicu da bi se tukli i izazivali nered.

Sve veći valovi nasilja potaknuli su vladu i savez da ograde tribine na stadionima kako bi držale navijače pod kontrolom. No to je samo pridonijelo povećanju problema. Sada su suparničke strane željele osvojiti suparničku tribinu te su postajali sve češći upadi na teren. (Bodin, 2007) Zbog toga je Everton postao prvi klub koji je digao ograde iza golova. (Brimson, 2006)

Engleski autor Dougie Brimson (2006) piše o još jednoj stvari iz šezdesetih koja je išla u prilog huliganima, a to je bila televizija. Kako je sve više kućanstava posjedovalo televizor, a utakmice se sve više masovno prenose, televizija je postala besplatna reklama za navijače.

Britanska vlada 1963.g. ukida obvezno služenje vojnog roka. Ta odluka, uz naravno dobivanje više vremena za mlade, značila je i raskidanje veza sa starim tradicionalnim vrijednostima koja su do tada vrijedila.

Uz sve navedeno i dalje je bilo javno mnijenje da je prosječni engleski navijač pristojan i da poštuje zakone. U listopadu 1965.g. The Times i neke druge novine, predložile su da engleski klubovi budu povučeni iz europskih kupova dok kontinentalci ne srede ponašanje svojih ljudi. To im se obilo o glavu jer već isti taj vikend izbili su neredi na Old Traffordu, Huddersfieldu i Brentfordu. Upravo ovaj potonji bit će kap koja je prelila čašu. Naime, 6. studenog 1965.g. na Griffin Parku igrala se utakmica između domaćina Brentforda i Millwalla. Prema izvješćima netko od navijača Millwalla bacio je lažnu granatu koja je odskočila na teren. Od tada su novine počele kritički i senzacionalistički izvještavati, pogotovo jer se približavalo svjetsko prvenstvo 1966., kojem je Engleska bila domaćin.

U šezdesetima, za navijače, postaju jako važna i gostovanja. Kako je bilo sve više željezničkih i autobusnih linija te cesta, međugradska putovanja postaju sve jednostavnija i dostupnija za sve pa tako i navijače. Tako su nogometni klubovi počeli unajmljivati čitave vlakove kako bi osigurali prijevoz na gostovanja.

U početku nisu išle velike grupe, jer povijesno gledano klubovi s juga i klubovi sa sjevera nisu imali rivalitet. Sve se mijenja u zadnjem kolu sezone 1966/67 kada su snage odmjeravali na Boleyn Groundu domaći West Ham i Manchester United. Kako je Unitedu trebala pobjeda kojom bi osigurao naslov, na tisuće ljudi iz Manchestera je došlo u London. Logična posljedica su bili neredi i prije i nakon utakmice. Policiji je trebalo dugo da uspostavi red. Zbog te utakmice sve će više navijača ići na gostovanja što znači i veće nered i više posla za policiju.

Kriza i povećanje nasilja 1970.-ih.

Iduća faza razvoja huliganizma su sedamdesete godine u kojima huligani postaju sve agresivniji. Velika Britanija je u sve većem gospodarskom kolapsu, nezaposlenost je ogromna, a mladi ljudi su bez perspektive. Stranci iz bivših kolonija dolaze u zemlju te za male novce uzimaju poslove britanskim radnicima. Uz sve to, huliganstvo nije bilo odraz klasne borbe, nego sustav preživljavanja i društvenog prihvaćanja. Nogomet i stadioni su postali pozornica i sredstvo kojim se mladi ljudi, isključeni iz društva, izražavaju. Kako je sve više stranaca u državi tako jača i rasizam među domicilnim društvom, a pogotovo među mladim huliganima. Na tribinama je sve više rasističkih ispada prema igračima i drugoj publici. Uz rasizam javljaju se i sve organiziranije borbene skupine među kojima su najpoznatije ICF (Inter City Firm) u West Hamu, Main Firm u Cambridgeu, ServiceCrew u Leedsu i Headhunters u Chealseu. Mediji sve više prate huligane pa time i sve njihove radnje bilo na stadionu ili na ulici dobivaju na važnosti. Sve to je za određene navijače postalo sredstvo koje opravdava njihovo postojanje i čini ih vidljivim u društvu. . (Bodin, 2007)

Zanimljiv događaj dogodio se 1971.g. na utakmici između Leedsa i West Bromwich Albiona. Uz jedan od najspornijih golova u povijesti lige i naravno nereda koji su uslijedili, ostaje zanimljivo da uprava Leedsa nije osudila nasilje, nego sudce, koji, ruku na srce, i jesu kumovali neredima. Leeds je kažnjen s četiri domaće utakmice bez gledatelja – jedna od prvih kazni tog tipa. (Brimson, 2006)

Zbog sve češćih i nasilnijih upada na teren, klubovi su shvatili da nešto moraju učiniti. Već spomenuti Everton 1971. i Nottingham Forest 1973. prvi su podigli ograđene prostore za odvajanje domaćih tribina. Navijači više nisu mogli ići s jedne tribine na drugu izazivati nereda, a i za svaku tribinu bio je po jedan ulaz što je olakšalo policijsku kontrolu. Iako je to bilo dobro rješenje, kasnije će imati tragičnu posljedicu.

Prvo ubojstvo povezano s nogometom dogodilo se 1974.g. Na utakmici između Boltona i Blackpoola, navijač od četrnaest godina zabio je dvadeset dva centimetara dugačak nož u srce navijaču Blackpolla. Uboda nožem bilo je i prije, ali ovo je prvo zabilježeno ubojstvo. Neredi i utrčavanja na teren nisu se smanjivali, a kazne nisu imale učinka. Zbog toga su svi klubovi slijedili primjere Evertona i Nottinghama i ogradili stadione. Može se reći da je ta mjera uspjela jer su se neredi na samim stadionima smanjivali, ali su se zato povećali oko samih stadiona. U ovom desetljeću dogodilo se i ono od čega su strahovali i Englezi i ostatak Europe, a to je prelijevanje nasilja na kontinent. Godine 1974. to se i dogodilo na uzvratnoj utakmici finala kupa UEFA-a u Nizozemskoj između Feynoorda i Tottenhama.

Već iduće godine nasilje se ponovilo u Parizu u finalu Europskog kupa između Leedsa i Bayern Munchena.

Do sredine sedamdesetih nisu samo policija i nogometne vlasti ozbiljno razmatrale probleme huliganstva, nego su konačno počeli i sudovi. Do tada su kazne za sve prekršitelje koje policija privede bile blage ili nikakve. Bilo je dovoljno obući odijelo, pojaviti se na sudu i ispričati. Ipak, ni nešto oštrije kazne nisu smanjile broj incidenata.

Kako se desetljeće bližilo kraju bilo je teško za povjerovati da nogomet može pasti na niže grane. Sve je manje ljudi posjećivalo stadione, a huligani su izazivali sve više problema. To je uvod u desetljeće neviđenog nasilja, ali i promjena. (Brimson, 2006.)

Nastavak nasilja i tragedije 1980-ih

Osamdesete su počele vrlo burno. Navijač Middlesbrougha 6. rujna.1980. od sedamnaest godina nasmrt je izboden nožem od strane navijača Nottighama. Istog dana navijači Sheffielda prekinuli su susret na deset minuta tijekom kojeg je njihov menadžer Jack Charlton pogođen u glavu.

U studenom 1983.g. Tottenhamovi Spursi divljali su ulicama Rotterdama nakon pobjede nad Feyenoordom, a navijači reprezentacije poharali su Luksemburg. (Brimson, 2006.)

Kao što se iz primjera može vidjeti nasilje se nastavilo, ali ono što će obilježiti ovo desetljeće su nezapamćene tragedije na stadionima.

Požar u Bradfordu, početak crnog nogometnog svibnja

Tog 11. svibnja 1985.g trebao je biti dan za slavlje u Brenfordu. Ekipa je igrala zadnju utakmicu sezone protiv Lincoln Citya i trebao im je biti uručen pokal osvajača treće lige osvojeno u prethodno odigranom kolu protiv Boltona.

„Valley Parade, dom Bradforda, nije vidio previše značajnih uspjeha otkako je izgrađen davne 1886. Inicijalno je na njemu igrala ragbi ekipa Manningham, koja se 1903. prebacila na nogomet i postala Bradford City, a pet godina kasnije ušla je u Prvu diviziju Football League, a još tri godine kasnije osvojila FA Cup, svoj jedini ‘pravi’ trofej u svojoj povijesti.

Na posljednju domaću utakmicu došlo je preko 11.000 gledatelja, što je bilo dvostruko više od dotadašnjeg prosjeka, a od toga se više od 3.000 ljudi natiskalo na glavnu, dotrajalu drvenu tribinu.“ (Vrdoljak, J., 2020) „Gradski list *Telegraph & Argus* uoči te utakmice posvetio joj je poseban prilog u kojem se otvoreno naglašavalo kako je promocija u Drugu diviziju dobrodošao poticaj za konačno uređivanje te stare tribine koja je tog ljeta, u radovima vrijednima preko 400,000 funti, trebala dobiti čelično krovništvo, a drvenu konstrukciju trebao je zamijeniti beton.“ (Vrdoljak, J., 2020)

Prije početka utakmice kapetan ekipe Peter Jackson podigao je trofej, a ostali igrači imali su majice s natpisima zahvale za podršku tijekom sezone. S trofejom u vitrinama nije bilo ni nekog rezultatskog imperativa. No, oko 40 minute susreta komentator John Helm zapazio je komešanje na tribini u sektoru G. Ubrzo se pojavio gusti dim i ljudi su počeli panično bježati spuštajući se na teren. Gusti dim ubrzo je zamijenio veliki plamen i situacija je još više eskalirala. Vatra se počela širiti po tribini uništavajući krov i drvenu konstrukciju. U tom trenutku igrači su mislili da je utrčavanje dio slavlja te su još par sekundi nastavili igrati. Ali kada su vidjeli dim shvatili su o čemu se radi. Dim se počeo širiti i prema ostalim tribinama te su se ljudi i od tamo morali evakuirati na teren. Nastao je kaos u kojem su svi bježali sa stadiona. Problem je nastao, kako su se iz sigurnosnih razloga vrata stadiona zaključavala, navijači nisu imali kamo nego pobjeći na teren.

Snimka s utakmice najbolje dokazuje o brzini širenja požara. Prva obavijest stiže u 15:41. Zatim u 15:44 navijači završavaju na terenu, a u 15:46 cijela tribina je zahvaćena plamenom. U cijelom tom metežu živote je izgubilo 56 navijača, a još 265 je ozlijeđeno. Trebalo je dva dana da vatrogasci ugase požar i da se situacija smiri da istražitelji mogu doći i vidjeti što se dogodilo.

„Istraga je vodila u jednom smjeru, smjeru predsjednika Stafforda Heginbothama. Naime, on je još od 1966.g. obnašao dužnost predsjednika kluba. Prvi dio istrage utvrdio je da je za tragediju djelomično kriva policija zbog zaključavanja tribina, ali zapravo najveći dio odgovornosti ležao je na Heginbothamu jer je klub u nekoliko navrata, a posljednji put u srpnju 1984., dobivao upozorenja od Ureda za zdravstvo i zaštitu, najviše zbog gomilanja smeća ispod te drvene tribine koje je ocijenjeno kao “visokorizični zapaljivi materijal”. Međutim, lokalne vlasti nisu pritiskale klub da na vrijeme poduzme konkretne korake pa je stvar samo gurana pod tepih. Odnosno, pod drvenu tribinu. Taj kontroverzni predsjednik već je imao nekoliko požara u svojim tvornicama i kućama od kojih je dobivao novce od osiguranja. Samo tada nije bilo ljudskih žrtava.“ (Vrdoljak, J., 2020)

„Jako se puno članova rodbine stradalih, ali i preživjelih svjedoka nije moglo u kratkom periodu pozvati na ispitivanje, pa je sud prihvatilo zaključke istrage kako se radi o “nesretnom spletu okolnosti” do kojeg je, ipak, došlo zbog zajedničkog nemara lokalnih vlasti i klupskog vodstva, pri čemu je dvije trećine odgovornosti pripisano klubu. Rezultat toga je da nije bila podignuta optužnica za ubojstvo iz nehaja, ali je klub iz vlastitog džepa morao isplatiti 154 zahtjeva za odštetom koje su podnijeli članovi obitelji poginulih, kao i sami preživjeli. Taj je iznos navodno bio veći od 20 milijuna funti.“ (Vrdoljak, J., 2020)

Ovo je tek jedna od tri velike tragedije koje će promijeniti nogomet.

Heyselska tragedija, nastavak iz kojeg se nisu izvukle pouke

Iste godine 29. svibnja susreli su se Liverpool i Juventus u finalu Lige prvaka na stadionu Heysel u Bruxellesu. Na stadionu su bile raspoređene snažne policijske snage s jasnim uputama da ne odstupanju. Navijačima je dopušten raniji ulazak na stadion te su od samog početka krenule provokacije i vrijeđanje te gađanje limenkama i sličnim predmetima koju su im došli pod ruku. (Bodin, 2007)

Zanimljivo je da su talijanski navijači prvi počeli s fizičkim napadima na skupine Liverpoolovih navijača. Vidjevši to krenuli su i Englezi u obračun.

Problemi su započeli kada su se engleski navijači probili u blok Z rezerviran za navijače Juventusa. Uslijedila je panika talijanskih navijača koji su se s vrha tribine počeli spuštati prema dnu zgnječivši navijače s donjeg dijela tribine. Redari su dugo čekali zapovijed da otključaju ogradu, a da su to učinili ranije vjerojatno žrtava ne bi ni bilo.

Navijači Liverpoola nisu bili svjesni što se događa te su nastavili s napadima. Juventusovi s druge strane stadiona nasrnuli su na teren te je situacija skroz izmakla kontroli. Red je uspostavljen tek dolaskom specijalne policije i vojske.

To što se dogodilo nije bio direktan sukob već veliki propust u mjerama osiguranja. Poginulo je ukupno 39 navijača. (Brimson, 2006; Bodin, 2007)

Hillsborough, razbijanje vrča i početak nužnih promjena

Polufinale FA kupa između Nottingham Foresta i Liverpoola tog 15. travnja 1989.g. trebao je biti praznik nogometa. Susret dviju ekipa koje su u zadnjih deset godina zajedno čak šest puta podizale trofej pobjednika Lige prvaka. Utakmica je zakazana u 15:00 sati, a navijači Liverpoola, njih preko dvadeset tisuća, dolazili su od prijepodneva. Svi su bili smješteni na Lepping Lane, tribini iza gola, koje dobila ime po ulici u kojoj se nalazi.

Već od ranog poslijepodneva tribina je bila otvorena te su navijači počeli ulaziti na nju. „Dva sektora u sredini tribine Leppings Lane bile su puna još pola sata prije utakmice, dok su preostala dva, na bočnim stranama, bila gotovo prazna. Desetak minuta prije početka utakmice, jedina ulica koja je vodila na mjesta predviđena za Liverpoolove navijače bila je krcata. Izgledalo je da se sprema katastrofa, ali izvan stadiona. Šef osiguranja utakmice David Duckenfield za to je vrijeme sjedio u kontrolnoj kućici s direktnim pogledom na Leppings Lane, s jasnom slikom da je srednji dio tribine već prepunjen te je donio odluku da se otvori ulaz C.“ (Ibrulj, S., 2021) Bilo je 14:52. Ulaz C služio je za izlaz navijača sa stadiona da ne dolazi do gužve, nego da se publika ravnomjerno rasporedi. Ali hodnik koji vodi do ulaza C

direktno ide na središnji dio tribine koja je bila krcata, a redara koji bi usmjeravali navijače na bočne tribine u tom hodniku nije bilo.

Svjedoci kažu da su se čuli zvukovi zapomaganja, vrištanja, ali nije bilo policijske reakcije. Četiri minute nakon početka utakmice u 15:04, prvi navijači su se nekako probili kroz ogradu. Policija je mislila da je to pokušaj upada te je krenula uhvatiti navijače. Ali tada je jedan policajac shvatio što se događa te je otrčao do suca da zaustavi utakmicu. Prošlo je tek 6 minuta susreta. Ostali navijači na stadionu nisu shvaćali što se događa, tek kad su vidjeli da se nekima pruža prva pomoć shvatili su da nešto nije u redu. I sami igrači su počeli pomagati dok ih osiguranje nije odvelo u svlačionice. Policija je i dalje bila neorganizirana, a o tome svjedoči da je dio policije pomagao, a dio je mislio da su u tijeku neredi. Samo tri vozila hitne pomoći došli su na teren, a ostalih trideset sedam je naređeno da čekaju jer su u tijeku neredi.

„U 15 sati i 17 minuta u kontrolnu sobu ušli Glen Kirton, šef komunikacija engleskog nogometnog saveza, i Graham Kelly, jedan od čelnih ljudi saveza. Iz nje je sve gledao Duckenfield i izdavao naredbe. Upitali su ga što se dogodilo, a on im je odgovorio da su pijani navijači bez ulaznica probili ulaz i pokušali nasilu ući, stvarajući stampedo.“ (Ibrulj, S., 2021) To je bila laž kojom je pokušao spasiti sebe i laž protiv koje će se narednih 25.g. boriti navijači.

„U trenutku kada je utakmica zaustavljena, Duckenfield je bio svjestan da se dogodila ogromna katastrofa i da je gotovo isključivi krivac za nju upravo on. Sve je gledao iz kontrolne sobe koja je imala pogled na Leppings Lane. Utakmica je loše organizirana, ulazi na stadion (koji je devet godina radio bez upotrebne dozvole) katastrofalno isplanirani, reakcije na događanja na tribinama i ulici bile su pogrešne i dovele su do smrti 96 ljudi.“ (Rogers, S., 2012)

Još jedna zanimljiva stvar je bila da se svim poginulima izmjeri koncentracija alkohola i napiše da je bila prisutna bez obzira na rezultate. Jedanaestero žrtava imalo je manje od šesnaest godina.

Hillsborough se dogodio samo četiri godine nakon Heysela u kojem su također glavni protagonisti bili navijači Liverpoola. Javnost je odmah stala na stranu policije kojoj su isključivi krivac bili navijači. Engleska je bila zavijena u crno te se u cijeli slučaj uključila i premijerka Margaret Thatcher, koja je imenovala Petera Taylora za glavnog istražitelja nesreće. Taylor je na kraju istrage utvrdio kako je odgovornost za tragediju na policiji koja je uz lošu organizaciju nakon nesreće krivotvorila medicinska izvješća. Premijerka nije htjela podržati Taylorov izvještaj jer joj je policija bila najveći saveznik u zemlji koja je bila u recesiji i koju su pogađali brojni štrajkovi koje je policija gušila.

Istraga je trajala sve do ožujka 1991.g., postavši najduža u povijesti Britanije, kojom je presuđeno da su navijači preminuli zbog nesretnih okolnosti i za koju nitko nije odgovoran.

To je izazvalo gnjev obitelji žrtava koje su pravdu tražile te je 2013.g. istraga ponovno otvorena. Istina je pobijedila 2016.g., kada je sud presudio u korist obitelji žrtava.

Ove tri tragedije imaju jednu zajedničku crtu, a to je da nisu navijači bili jedini i najveći krivci za tragične događaje. Navijački sukobi nisu sa sobom povlačili veliki broj žrtava, ustvari ubojstva su bila vrlo rijetka. Sada su na stadionima ginuli deseti ljudi.

„Prvi službeni propisi usmjereni prema zaštiti zdravlja gledatelja na utakmicama uvedeni su tek 1975., pet godina poslije smrti 66 ljudi na stadionu Ibrox u Glasgowu, njene odrednice nisu zaživjele na velim dijelu stadiona. Taj propis trebao je osigurati da se silni infrastrukturni nedostaci na engleskim stadionima stručno obrade i nadomjeste baš kako bi se izbjegle ovakve tragedije. Jedan od istaknutih zaključaka u njemu bio i povećani rizik od požara, s naglaskom na stare, drvene tribine koje bi u slučaju požara trebalo moći evakuirati u samo dvije i pol minute. Također, zaključeno je kako se pukotine između drvene konstrukcije moraju zatvoriti i da sav materijal koji se skuplja ispod tribine mora odmah biti uklonjen, dok svaki navijač mora biti udaljen najviše 30 metara od slobodnog izlaza.“ (Vrdoljak, J., 2020)

Postavlja se pitanje kako na stadionu Valley Parade deset godina nakon toga nisu poštivali propise. Odgovor je prilično jasan. Engleski nogomet tada nije nosio profit kakav nosi danas.

„Vlada premijerke Margaret Thatcher je izvršila polovični pritisak da se najnužnije promjene donesu na razini stadiona za najveće utakmice one prvoligaške i međunarodne. Za ostatak, a pogotovo za niželigaške stadione, glavna ideja vodilja je bila ta da se na njima ne okuplja velik broj ljudi da bi rizik bio zaista poguban. Fatalna je to pogreška u procjeni i nemaru, koju je na kraju, po svemu sudeći, pokazao Australac iz Sektora G, rođak jednog Bradfordova navijača s kojim je tog dana gledao utakmicu. On je naime i sam u sklopu istrage priznao da je bacio opušak koji očito nije bio dobro ugašen i koji je započeo požar.“ (Vrdoljak, J., 2020)

„Ni za Hillsborough, ni za Valley Parade, konkretni krivci nikad nisu jasno i javno proglašeni, iako je jasno da se u oba slučaja radilo o kontinuirano prikrivanom nemaru vlasti i ostalih uključenih pojedinaca koji su prebacivali odgovornost jedni na druge.“ (Vrdoljak, J., 2020)

Svi ovi događaji pokrenut će tektonske promijene u engleskom nogometu te će početkom devedesetih pokrenuti najbogatije natjecanje na svijetu Premier League.

Premier League era

Nakon svih ovih tragedija na nogometnim stadionima druge polovice osamdesetih godina svi su vidjeli da se stvari moraju početi mijenjati. Klubovi su bili velikim u dugovima s nejasnom

vlasničkom strukturom, stadioni derutni, najbolji igrači bježali su u inozemstvo, navijački neredi dominirali naslovnim stranicama, a sam nogomet bio na aparatima i živio na staroj, već pomalo zaboravljenoj i iščezloj slavi.

Promjena je uslijedila početkom devedesetih. Izvješće Petera Taylora definitivno je bio okidač da se i krene s temeljitim reformama.

Naravno taj okidač je uvijek bio i ostao novac odnosno ulazak televizijskog novca u nogomet. Još od šezdesetih godina kada su televizijske kamere masovno počele ulaziti na stadion, a dio novca koje su klubovi dobivali bio je malen u odnosu na prihode koje su imali od prodaje ulaznica. I tu je ležao glavni problem što je klub osvajač prve lige i klub koji se jedva spasio od ispadanja u petu ligu dobivao približno jednak iznos. Tada su prve četiri lige bile profesionalne. Tadašnja velika petorka engleskog nogometa (Arsenal, Manchester United, Liverpool, Everton i Tottenham) bila je spremna na puč te su čak u dva navrata bili i spremni napustiti ligu i osnovati svoju tzv. Super ligu.

Tu u igru ulazi Rupert Murdoch sa svojim Sky TV-om. Naime, znao je da je sport, odnosno nogomet, budućnost televizije, tj. područje gdje se može jako dobro zaraditi.

Kako se bližila 1992.g. te kraj starog ugovora o TV pravima trebalo je ispregovarati novi. Velika petorka ponovno je krenula s ucjenama i savez je morao reagirati. U veljači 1992.g. klubovi su održali sastanak na kojem su dogovorili osnivanje nove lige nazvane Premier League. Murdoch je, kako legenda kaže, dobio poziv usred noći u svoju hotelsku sobu u New Yorku da ponudi iznos za TV prava nove lige. To je i učinio s 300 milijuna funti na pet godina i omogućio svakom kućanstvu u Britaniji pristup Premiershipu. Sudbina je htjela da prva utakmica u prijenosu bude Nottigham – Liverpool, baš zbog koje su reforme i počele.

Ono što su klubovi uspjeli napraviti da Premier League nije pod jurisdikcijom Nogometnog saveza, nego natjecanje za sebe. To će dovesti do privatizacije klubova i velikog bogaćenja starih vlasnika, ali i ulazak još bogatijih novih iz Amerike, istoka Europe te Arapa. Oni će promijeniti ne samo sliku engleskog nogometa, nego nogometa u cjelini.

Zadnji potpisani ugovor od prije dvije godine iznosi 4,8 milijardi funti. (Sweney, M., 2021). „Premier liga ispunila je cilj koji su prije 25 godina pred sebe postavili tadašnji vlasnici klubova. Izvučeno je najbolje iz engleske nogometne kulture, a u ligi se vrti novac kakav ranije nije bio ni zamisliv.“ (Ibrulj, S., 2017) Također u ovoj eri navijači su dobili vrhunski proizvod, stadioni su postali okupljanje za obitelji i turiste, nema više huliganskih ispada na tribinama, sankcije i kazne za sve prekršitelje su drakonske tako da izgređnicima ostaje samo područje oko stadiona za ostvarivanje želja.

PRIMJERI NOGOMETNOG HULIGANIZMA U ZEMLJAMA ZAPADNE EUROPE

Francuski sociolog Bodin (2007) i engleski pisac Brimson (2006) pišu da se huliganizam ranih osamdesetih počeo širiti i na europske zemlje, pogotovo one koje su imale navijačku tradiciju te uspjehe u nogometu.

Engleska, kao i Belgija i Nizozemska površinom nisu velike zemlje, a prometno su dobro povezane što olakšava kretanje navijača u velikim skupinama i njihov odlazak na gostovanja. Tako je među prvim okršajima na međunarodnoj sceni bio 1980.g. na Europskom prvenstvu u Italiji između Engleske i Belgije u Torinu gdje su Talijani provocirali Engleze te ih čak i pobijedili s čime se i dan danas hvale.

Iduće godine u Amsterdamu igrali su Ajax i Tottenham gdje su Englezi ponovno nastradali. Engleski navijači nisu se proslavili ni na Svjetskom prvenstvu u Španjolskoj 1982.g. koje je bilo obilježeno i anti-britanskom retorikom zbog Falklandskog rata, te su čak Englezi UEFA-i i FIFA-i podnijeli žalbe zbog odnosa prema gostima.

Svi ovi događaji upalili su „crvenu lampicu“ u Nyonu jer je nasilje eskaliralo i počelo se nezaustavljivo širiti po Nizozemskoj, Njemačkoj, Belgiji i Italiji.

Godinu prije Heysela, 1984.g. Liverpool je u Rimu igrao finale Lige prvaka protiv domaćina Rome. Talijani su htjeli na domaćem terenu podići trofej te su bili jako motivirani, ali su na kraju ipak izgubili na jedanaesterce. Uslijedili su neredi u gradu gdje su bande na skuterima tražile Engleze, a znalo se i dogoditi da vlasnici hotela nisu puštali Engleze natrag u hotelske sobe ostavljajući ih na ulici. Tako su sami morali hodati ulicama Rima do zračne luke i biti na milost i nemilost lokalnim razjarenim huliganima. Zbog te epizode navijači Liverpoola zakleli su se na osvetu Talijanima, koja im je došla već iduće godine protiv Juventusa na čuvenom Heyselu. Uslijedila je petogodišnja zabrana natjecateljskih utakmica za engleske klubove u europskim kupovima.

No, odluka UEFE o igranju prijateljskih utakmica Englezima do danas je ostala nelogična. Manchester United i West Ham su tako dogovorili prijateljske utakmice s Ajaxom i Groningenom. I tako su se tog 7. kolovoza 1986.g. na trajektu *Koningin Beatrix* našli navijači Uniteda i West Hama na istom brodu, a sukob je bio neizbježan. Ovaj poklon UEFE pretvorio se u još godinu dodatne kazne.

Iduće godine dogodila se obrnuta stvar kada su navijači Feynoorda putovali trajektom u Aberdeen u Škotsku. Po prvi puta neredi su s kontinenta doneseni na otok, a Englezi će svoju reputaciju morati braniti na Euru 1988.g. u Njemačkoj. Čak su i mediji dizali tenzije, ali na kraju je bilo malo nereda, točnije samo tristo navijača je bilo deportirano natrag u Englesku.

Na idućem velikom natjecanju Svjetskom prvenstvu u Italiji 1990.g. engleski navijači su plaćali za grijeh iz prošlosti te je dvadeset pet navijača Engleske napalo čak petsto Talijana. Englezi su postali žrtve kako kod kuće u medijima tako i u očima UEFA, koja je vratila klubove u kup UEFA, počelo se pričati da bi Engleska mogla ponovno biti domaćin završnice velikog nogometnog turnira.

To se i dogodilo te je Engleska postala domaćin Europskog prvenstva 1996.g. Na prvu ovo je pomalo potez izvan svake pameti, ali ako se bolje razmisli tada niti jedna navijačka grupa iz Nizozemske, Italije ili Njemačke ne bi se suprotstavila Englezima na njihovom domaćem terenu.

U susret tom prvenstvu policija kod kuće, ali i u cijeloj Europi imala je pod povećalom bilo kakvo gostovanje. U veljači 1995.g. Chelsea je gostovao u Bruggeu protiv istoimenog domaćina. Belgijanci su napali Engleze, ali policija je uhitila i deportirala samo navijače Chelseaja što je dovelo do nove osude u engleskim medijima. Prikazivane su snimke izivljavanja belgijske policije i razumijevanje za navijače koji ovog puta nisu bili krivi. Iste godine 6. travnja Chelsea je ponovno bio žrtva, ovog puta u Zaragozi. Ondje je policija doslovno bez razloga napadala navijače u plavom koji su bili s djecom, a zabilježen je i slučaj napada na slučajnog prolaznika. Osuda, iako ne jednoglasna, uslijedila je odmah. Ali, ovi događaji kako se približavao Euro nisu bili na naslovnicama. Sam Euro prošao je gotovo bez incidenta te je dobio sve pohvale za organizaciju od strane krovne europske nogometne federacije.

Ali čim su napustili Englesku na Svjetsko prvenstvo u Francusku 1998.g. krenuli su novi problemi. Do tada je postojala baza prijestupnika koju je Engleska policija ustupila Francuskoj. No već prvog dana njihovog dolaska u Maseille došlo je do obračuna. Posramljeni savez i policija shvatili su da za 99 posto ljudi koji su bili umiješani u nered ne raspolažu s nikakvim podacima.

Neredi, iako nešto blaži nastavili su se i u novom tisućljeću. Sukobili su se navijači Manchestera s navijačima poljske Legije, Chelsejevi s Marseilleovim, Leedsovi s Rominim. Nova svjetska smotra, ona u Japanu i Južnoj Koreji donijela je zatišje jer su ove dvije zemlje tisućama kilometara udaljene od nogometnih nacija, što put čini jako skupim, a domaćini nemaju navijačku i huligansku scenu. Iduće godine donijet će izolirane incidente, ali jedno je postalo sigurno. Englezi više ne izazivaju strah među drugim navijačkim skupinama, čak dapače žele sukobe s njima kako bi stekli vlastitu reputaciju i afirmaciju.

Iduća poglavlja pokazat će nam kako se navijački pokret razvijao u ostalim europskim zemljama.

Italija

Nakon Engleske najjači i najduži navijački pokret ima Italija. Za razliku od engleskih huligana, talijanski navijači pripadaju Ultra pokretu. Ultra je sveobuhvatan pojam koji svoje korijene vuče iz političke povijesti Italije. Čak bi mogli reći da politika zauzima i središnje mjesto Ultra pokreta još od njegovih početaka kasnih šezdesetih. Tih su godina studenti i radnici počeli izražavati nezadovoljstvo kako se vodi država.

Glavni razlog je što je politika nakon Drugog svjetskog rata u Italiji ušla u sve pore društva pa tako i sporta. U nogometu je to bilo najizraženije te su se skoro svi klubovi opredijelili na lijeve i desne, a mnogi su ušli u ekstreme ta dva spektra. Pa su tako gradski rivali Milan i Inter bili lijevi odnosno desni. Isto vrijedi i za Romu i Lazio. Tu su se stvarali savezi pa je tako postojao savez između Bologne (Red and Blue Commandos) i Milana (La Fossa dei Leoni) lijevo orijentiranih navijačkih skupina.

Još jedna važna odrednica politike koji su Ultra skupine prihvatile još od svojih početaka je organizacija članstva. To je omogućilo navijačkoj skupini da se razvije u nešto više od običnog navijačkog kluba, pa su na taj način postali društvenom skupinom čija je temeljna stavka podrška klubu. Ultra skupine su iz političke sfere preuzele skandiranje slogana i izradu transparenta i zastava kako bi izražavali svoje stavove. Upravo je tu glavna razlika između engleskog i talijanskog načina navijanja.

Dok engleski navijački klubovi nisu ništa viša od mjesta za opijanje i nabavku ulaznica, talijanski su mjesta za planiranje spektakla, izradu transparenta, šalova, koreografija i ostalog navijačkog folklor. Englesko navijanje je skoro uvijek spontano, dok je talijansko planirano. Talijanima je ljubav prema svom klubu na prvom mjestu, dok je Englezima mržnja prema protivnicima. Još jedna od razlika je i što su talijanske skupine uvele plaćanje članarine kako bi prikupljali dodatna sredstva za svoje akcije.

Sve ove aktivnosti zahtijevaju veliku razinu organiziranosti što ne bi bilo moguće bez jasne hijerarhije. Osnovnu jezgru čine stariji članovi grupe koji odlučuju o svemu od koreografije do pjesama. Do njih su ljudi od povjerenja zaduženi za financije, nabavu ulaznica i slično.

Možemo reći da je talijanska navijačka scena najorganiziranija i da mnoge druge europske scene pokušavaju dostići njihov nivo.

Ali kako to obično bude u svijetu nogometnih navijača, stvari nikad ne mogu ostati samo na navijanju. Sukobi navijača sastavni su dio talijanskog nogometa, no od početka Ultra pokreta pa do sredine sedamdesetih stvari su već eskalirale. Tako je 21. siječnja 1975.g. Talijanski nogometni savez uveo „dan prijateljstva“ da se stara neprijateljstva ostave po strani i započne iznova. U početku je to davalo rezultata, ali prije da će razlog biti u padu popularnosti

političkih pokreta nego u pomirenju navijačkih frakcija. Već krajem sedamdesetih nasilje se vratilo i to u većoj mjeri. Dolazak novih supkultura mladih, pogotovo *skinheads*, povećat će ulične tučnjave ljevičara i desničara.

Ultra pokret će se početi širiti i u nižim talijanskim ligama jer su ti navijači uvidjeli koliko njihove akcije mogu pridonijeti popularnosti njihovih klubova, za koje šira javnost možda ni ne zna.

Talijanski nogomet ima tri značajne točke. Prva su mediji. U državi koja je zalučena nogometom sportsko novinarstvo ima veliku ulogu. No, kao i u skoro svim ostalim zemljama novinari više vole negativne senzacionalističke naslove nego nešto pozitivno. Iako je početkom sedamdesetih nasilje bilo uglavnom marginalizirano u medijima, uskoro je bilo na svim naslovnim stranama. To je dovelo do optužbi Ultra skupina za preuveličavanje, pa su počeli na svojim transparentima ispisivati imena novinara koji su protiv njih.

Iduća točka je talijanska reprezentacija. Na utakmicama reprezentacije rijetko se viđa koreografija kakva je na klupskim utakmicama jer navijači reprezentacije su obitelji i „korporacijski novac“. Jedan od najzanimljivijih primjera dogodio se na Svjetskom prvenstvu 1990.g. na kojem je Italija bila domaćin. Tada su navijači Napolija navijali za Argentinu zbog Maradone, pa su zato ostale skupine počele podržavati sve reprezentacije koji su igrale protiv Gaucha. Tako je ostala scena iz prve utakmice Argentine na prvenstvu protiv Kameruna, gdje su *skinheadsi* zdušno bodrili Kamerun koji je na kraju i pobijedio.

Zadnja točka je budućnost Ultra scene. Neke su skupine, pogotovo s juga Italije, postale toliko moćne i utjecajne da skoro upravljaju samim klubom. Mnoge prijete neredima ukoliko se ne ispune njihovi zahtjevi. Kako sve više stranog novca ulazi u Italiju, sve strane će morati sjesti za stol i naći kompromisno rješenje koje zadovoljava obje strane. (Brimson, 2006)

Možemo zaključiti da je nogomet u Italiji prožet politikom odnosno podjelom na lijevo i desno. Tako su i podijeljene Ultras skupine, tako se udružuju i tako nastupaju jedna prema drugoj. Klubovi poput Rome, Livorna i Bologne su lijevo orijentirani i to pokazuju na svakoj utakmici, dok s druge strane Inter, a pogotovo Lazio podsjećaju javnost na svoje desne stavove.

Španjolska

Navijačka kultura koja okružuje španjolski nogomet nevjerojatno je zanimljiva, a njen politički aspekt koji je vrlo kompleksan i utjecajan, jedinstven u svijetu. Španjolski ultrasi slični su talijanskim po organizaciji, ali nemaju toliko razvijenu koreografiju. No, ono po

čemu su oni opasni je to što teoretski svi pripadnici skupine, ako ih pozove vodstvo, mogu stupiti u sukobe.

Međutim, nasilje na španjolskim stadionima relativno je nov fenomen. Španjolska je od 1939. do 1975.g. bila pod diktaturom Francisca Franca, koji je svojim diktatorskim i totalitarnim metodama potpuno izolirao državu. Španjolci nisu znali što se događa u svijetu te koliko nogomet i tribine mogu širiti utjecaj i promjene. Ali Franco je to vrlo dobro znao te je nogomet koristio u propagande svrhe. Prvo se okoristio Real Madridom, kojem je davao velike količine državnog novca i omogućio mu velike europske uspjehe, a to je ponovio i s domaćinstvom Europskog prvenstva 1964.g. na kojemu je Španjolska došla do naslova. Tribine tijekom tih uspjeha bile su pune običnih navijača koji su došli mirno provesti popodne gledajući utakmicu.

Smrću diktatora 1975.g. Španjolska se počela otvarati, a kulminacija toga bilo je domaćinstvo Svjetskog prvenstva u nogometu 1982.g. Tada su prvi puta mogli vidjeti svu raskoš navijačke scene, ali i ono što im je do tada bilo strano – nogometno nasilje.

Prve navijačke skupine formirale su se u drugoj polovici sedamdesetih, ali njihov iskorak dogodio se tek nakon spomenutog prvenstva. Tako se prvi pravi navijački incident dogodio u finalu španjolskog kupa između Zaragoze i Barcelone na ulicama Madrida 1986.g.

Tih godina navijačke skupine privlačile su sve aktere društva. Od onih iz radničkih obitelji do djece bogatih. No, tamo devedesetih dolazi do promjena u navijačkim skupinama. (Brimson, 2006) Da bi se što bolje razumjela ta promjena treba znati političku strukturu Španjolske. Država se sastoji od čak sedamnaest autonomnih pokrajina i dva autonomna grada. Takva heterogenost države za posljedicu ima brojne unutarnje sukobe u kojoj prednjače pokrajine Katalonija i Baskija te nešto manje Galicija i Andaluzija. Katalonija koja je dobila saveznu vladu 1936.g., a autonomni status 1979.g. bila je žarište otpora Francovu režimu. Isto možemo reći i za Baskiju. Najistaknutiji klubovi tih pokrajina, Barcelona, Athletic Bilbao i Real Sociedad, uvijek su pružali otpor središnjoj vlasti u Madridu. To je pokušala i Galicija sa svojim predstavnikom Deportivom, ali siromašna pokrajina i klub sa slabim rezultatima nisu mogli imati taj utjecaj.

Kako su devedesete odmicala među Ultra skupinama počele su se kristalizirati ideološke podijele, one koji su zagovarali nacionalističku ideologiju i one koji su zagovarali separatističke pokrete. Tako imamo Ultras Sur (Real Madrid), Brigadas Blanquiazules (Espanyol) s jedne strane i Riazor Blues (Deportivo La Coruna) i Biris Norte (Seville) s druge strane političkog spektra.

Tu je i navijačka skupina Barcelone Boixos Noi koja ne pripada ni lijevima ni desnima nego je izolirana. To se dogodilo iz razloga što je ona u početku naravno bila ljevičarska, ali uskoro je u nju ušlo mnogo *skinheads* te je vodstvo napustilo skupinu. Tako su se našli u situaciji da ih ne vole ni desni, jer su katalonski nacionalisti, a zbog agresije i nasilja desnih pripadnika skupine prezire ih i većina lijevih skupina.

Tu dolazimo i do baskijskih klubova, Atletica, Sociedadada, Osasune i Alavesa. Oni ne gaje međusobnu netrpeljivost, nego mržnju usmjeravaju prema zajedničkom neprijatelju, španjolskoj državi. To se očituje i prema reprezentaciji te podržavanju neslužbene reprezentacije Baskije koja igra jedanput godišnje.

Sve Ultra skupine u Španjolskoj imaju, uz policiju, zajedničkog neprijatelja, a to su novinari. Kao i u ostalim zemljama izvještava se samo kada se dogodi nešto loše te slika riječ „Ultra“ postaje sinonim za „kriv“.

Nasilje se nastavilo do kraja devedesetih, a početkom novog stoljeća došlo je do malog primirja. Za to su zaslužna jača policijska kontrola zbog koje je bilo gotovo nemoguće započeti nered na stadionima i oko njih. Također, novi zakoni su uveli reda i navijačko nasilje se smirilo. I nove generacije navijača odbacuju stare podjele te im je bitno da njihova ekipa pobijedi i ostavi što bolji rezultat. Te nove skupine doživljavaju osude starih jer ih jedni smatraju prikrivenim ljevičarima, a druge prikrivenim desničarima koji se boje odati svoje pravo lice. (Brimson, 2006)

U kojem smjeru će ići Ultra pokret u Španjolskoj ostaje nam za vidjeti. Treba još reći da je zapravo najveći protivnik navijača novac. Španjolski se nogomet zadnjih petnaestak godina snažno razvio. To najviše duguje uspjesima reprezentacije i dvama najtrofejnijim klubovima, Realu i Barceloni. Na krilima njihovih uspjeha milijarde se slijevaju u nogomet te navijači sve više postaju turisti. Pravim navijačima to sve više smeta te, kako cijene ulaznica postaju sve skuplje, neki nisu ni u mogućnosti ići na utakmice. Daljnja globalizacija nogometa sigurno ne ide na ruke Ultrasima, ali možda to iskoriste da se njihove ideje čuju i daleko izvan Španjolske.

Njemačka

Njemačka huliganska scena počela se stvarati tek sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Ipak za razliku od ostalih zemalja, što zbog pravovremenih zakona i policijskih intervencija, nikad nije uzela previše maha. Još jedna stvar karakteristična za Njemačku navijačku scenu je da postoje nepisana pravila kojih se drže. Tako nema korištenja hladnog oružja, kamenja, palica,

nego samo vlastite snage. Također nema napada deset na jednoga, nego mora biti jedan na jedan. Ti kodeksi ih uvelike razlikuju od huligana ostalih zemalja.

Strah od policije također je duboko utkan u njemačko društvo pa tako i u navijačku scenu. Kada dođe policija nema sukoba s njom, nego se navijači daju u bijeg. Zakoni za incidente na utakmicama su vrlo rigorozni i striktno se provode.

Ipak, znaju se dogoditi poneki incidenti, a jedan od najvećih dogodio se 1999.g. na utakmici između Offenbacha i Mannheima. Gosti iz Mannheima, njih petstotinjak, pokušalo je zauzeti tribinu domaćina, ali intervencijom specijalne policije to je spriječeno. Ipak neredi su se nastavili na ulicama gdje je policija morala upotrijebiti vodene topove.

Zbog komercijalizacije nogometa danas si prosječan navijač i ne može priuštiti kartu za utakmice pa se na njemačkim prvoligaškim stadionima sve više okupljaju imućnije obitelji. (Brimson, 2006)

Nakon Drugog svjetskog rata saveznici su si dali za cilj iskorijeniti nacizam u Njemačkoj. To su uvelike i uspjeli jer nacionalni identitet je bio vrlo slab do devedesetih godina. Ipak veliki uspjesi nacionalne vrste polako su podizali nacionalnu svijest.

Tako su se najveći neredi događali na utakmicama reprezentacije i to protiv najvećih rivala, Nizozemske. Prvi veliki sukob dogodio se na Euru 1988.g. na kojem je Njemačka bila domaćin i izgubila polufinalni susret od Nizozemaca. Nizozemci su to burno proslavili na što su Nijemci uzvratili tučnjavom. Incidenti su se dogodili i dvije godine kasnije na svjetskoj smotri u Italiji. Tada su neredi na tribinama izazivali sami igrači. Naime, jedne od najvećih tadašnjih nogometnih zvijezda, Rudi Völler i Frank Rijkaard, kasnije uspješni treneri, imali su privatni obračun koji se preselio na tribine. Kulminiralo je u 22. minuti kada su oba igrača isključena, a situacija na tribinama se smirila.

Njemački nacionalni identitet doživio je vrhunac 2006.g. kada je Njemačka bila domaćin Svjetskog prvenstva. Zastave su bile rasprodane, ljudi na ulicama slavili, a to je sve još do nedavno bilo nezamislivo. (Brimson, 2006)

Na krilima tog nacionalnog zanosa 2013.g. osnovan je AFD „*Alternative für Deutschland*“, koja se u medijima prezentira kao ekstremno desna politička opcija. Prvo tijekom ekonomske, a zatim i izbjegličke krize AFD dobiva sve više simpatija među pripadnicima navijačkih grupa. Njemački navijači podijeljeni su između desno i lijevo orijentiranih političkih skupina pa slijedom toga neke pokazuju rasističke ili homofobne poruke, dok drugi antirasističke i multikulturalne parole. Upravo se tijekom migrantske krize vidjelo da navijači St. Paulia, Bayer Munchena i Werdera imaju veliku podršku za politiku dobrodošlice tadašnje

kancelarke Angele Merkel, dok s druge strane simpatizeri Kölna i nisu baš široke ruke dočekivali izbjeglice. (Nuredinović, 2021)

Pitanje je gdje će Njemački navijački pokret biti u budućnosti? Za razliku od ostalih zemalja Nijemci se uvijek dobro organiziraju i što je još važnije, zadržali su model prema kojem zadržavaju utjecaj u klubovima. Sigurno da ovaj model može poslužiti svim ostalim kako se može bodriti svoj klub bez incidenata, a zadržati utjecaj u njemu.

Francuska

Za očekivati je da Francuska kao velika država ima veliki problem s huliganima, ali u stvarnosti nije tako. Niti jedan francuski grad, pa čak ni Pariz nema više od jednog nogometnog kluba, a ni posjećenost utakmica nije kao u ostalim velikim europskim zemljama. To ne znači da Francuska nema nogometnu kulturu, nego da nasilje u toj kulturi ne igra veliku ulogu. (Brimson, 2006)

Autori Brimson (2006) i Bodin (2013) spominju kako su se prve navijačke grupe formirale kasnih sedamdesetih i ranih osamdesetih. Među prvima je osnovana Kop of Boulogne 1976.g., a uslijedile su Ultra skupine Marseillea 1984.g. i Bordeauxa 1985.g.

Prvi veliki incident dogodio se 1984.g. kada su gostovali Englezi. Francuzi su naravno izvukli deblji kraj, ali su se ucrtali na huligansku kartu Europe.

Nakon toga došlo je do podjele u francuskoj navijačkoj sceni. Sjevernjaci su prihvatili engleski stil navijanja, dok su južnjaci prihvatili talijanski Ultra stil sa koreografijama. Taj francuski Ultra-pokret od samih početaka isticao je kreativnost, a ne nasilje kao sredstvo izražavanja. Kako je vrijeme prolazilo i navijači sa sjevera prihvatili su takav pristup.

Ipak, incidenata je bilo, a za to su najzaslužniji Kop of Boulogne iz Pariza. Poznati su njihovi sukobi na međunarodnoj sceni devedesetih s navijačima Juventusa, Arsenala, Bayerna i Liverpoola. (Brimson, 2006)

Upravo su navijači PSG-a poznati po isticanju svojih desnih političkih načela, dok su navijači Marseillea više lijevo orijentirani. Ipak smatra se da je ta podjela više umjetna i da je stvarna ona na sjever i jug. Upravo su navijačke skupine ta dva kluba najjače u zemlji i smatraju se jedine pravim.

Što se tiče francuske reprezentacije ona i nema baš veliku podršku među Ultra skupinama te su one vrlo ravnodušne prema njoj. (Brimson, 2006; Bodin, 2013)

Kako Francuska sve više postaje multietnička i multireligijska zemlja, ostaje nam za vidjeti kako će se to odraziti na navijačku kulturu. Sve je više Marseillovih navijača arapskog podrijetla na tribinama, dok je na tribinama Parc de Princessa u Parizu crnaca afričkog

podrijetla. Možemo pretpostaviti da će doći do sukoba ili da će se stvari odvijati kao i do sada bez previše nasilja, ali ove sezone je već bilo nekoliko prekida utakmica, tako da navijačka scena u Francuskoj očito ulazi u promjene.

Belgija i Nizozemska

Prema Brimsonu (2006) belgijski navijački pokret je specifičan, što zbog svog geografskog položaja i utjecaja susjednih država, igranja europskih kupova i doticaja s drugim navijačima te blizine i dobre prometne povezanosti gradova. Policija i mediji u početku su bili vrlo ravnodušni prema njima i nisu im pridavali previše pažnje. No 29. svibnja 1985.g. sve se promijenilo. Tragedija na Heyselu ostavit će dubok trag i od tada će policija „promijeniti ploču“. Na utakmici belgijske reprezentacije protiv Škotske, tristo Škota čuvalo je šesto policajaca i to cijelim putem od stadiona, na stadionu te sve dok nisu napustili državu. Zbog te rigorozne kontrole belgijski huligani morali su se bolje organizirati. Shvatili su da je najbolji način izbjegavanje policijske pozornosti kretati se u manjim grupama. Tako su na utakmice što gostujuće što domaće išli osobnim automobilima. Nešto što je bilo teško izvedivo u ostalim zemljama, ali kao što je već navedeno, zbog male površine i dobre prometne infrastrukture zemlje to je bilo izvedivo.

Zabrana koju su imali Englezi nakon Heysela bio je vjetar u leđa za belgijske huligane koje su se udružili s nizozemskim. Pa je tako postojao savez Den Haaga i FC Bruggesa, Anderlechta s Ajaxom te Antwerpena s Feyenoordom. Belgijska navijačka scena jako se brzo širila pa su tako početkom devedesetih skoro svi klubovi u prvoj ligi imali organiziranu podršku s tribina. U drugoj polovici devedesetih navijački pokret bio je na vrhuncu u Belgiji, a upravo tih godina prihvaćena je zajednička kandidatura za domaćinstvo Eura s Nizozemskom. Policija je krenula u žestoke obračune s huliganima, a kulminiralo je u rujnu 1999.g. kada su otkazane tri utakmice između kojih i derbi između Anderlechta i Bruggea. Država ništa nije prepuštala slučaju uoči Eura te je donesen zakon prema kojem svatko tko bude uhićen u krugu pet kilometara oko stadiona na dan utakmice smatrati huliganom, te će se sukladno tome prema njemu i postupati. Zbog svega toga Euro je prošao mirno.

Treba još napomenuti da postoji jedna osobitost po kojoj se belgijska scena razlikuje od ostalih, a to je socijalna osviještenost. Primjer je skupina Kiels Hools iz Beerschota koja je u ožujku 2002.g. organizirala pub-kviz na kojem su prikupljali sredstva za sina jednog navijača kojemu je dijagnosticiran rak.

Njihovi susjedi Nizozemci poznati su kao jedni od najžešćih i najfanatičnijih navijača u Europi. To sigurno duguju i dugoj tradiciji. Već početkom sedamdesetih godina, po uzoru na Engleze, počinju se formirati navijačke skupine tzv. *side*. U početku su više izazivale iritaciju nego probleme, ali sve se mijenja 1974.g. i utakmice Feyenoorda i Tottenhama, kada je grad nakon susreta ostao opustošen sa sedamdeset uhićenih i dvjesto ranjenih. Ubrzo nakon toga u cijeloj državi osnivaju se nove skupine, a najgora je bila Bunnik-Sideri iz Utrechta. Oni su se 24. listopada 1976.g. na gostovanju u Amsterdamu kod Ajaxa probili na teren i uputili prema navijačima F-Sidea. Policajci nisu znali što bi učinili pa nisu učinili ništa, a sukobe su smirili sami igrači. Ovaj incident bio je na svim naslovnica drugi dan, ali nije se dogodilo ništa što bi spriječilo daljnje sukobe. Incidenti su se nastavili pa je tako 1987.g. na međunarodnoj utakmici protiv Cipra bačena ručna granata, a 1989.g. Ajax je dobio jednogodišnju suspenziju zbog metalne šipke koja je bačena i pogodila vratara Bečke Austrije.

Početkom devedesetih policija je postala sve represivnija te su stadioni postali prilično sigurni, a nasilje se preselilo van stadiona. Tu treba reći za jedan incident koji je presedan u sukobima navijačkih skupina.

Naime, 28. svibnja 1995.g. u talk show emisiji *Lief en Leed* gostovali su navijači Utrechta i Feyenoorda. Ajaxovi se nisu pojavili iako su bili pozvani jer su imali drugačije planove. Naime, provalili su u studio i sukobili se s navijačima protivničkih ekipa. To je događaj postao presedan pa skoro i u svijetu. Još jedan incident dogodio se 23. svibnja 1997.g. kada su se sukobili Ajaxovi i Feyenoordovi navijači, što je rezultiralo smrću jednog navijača Ajaxa.

Krajem devedesetih i početkom novog stoljeća u Nizozemskoj je došlo do političkih previranja, a to su iskoristili huligani za jačanje svog utjecaja. Tako je trener Sparte iz Rotterdama Frank Rijkaard dobio prijeteće pismo s dva metka. Isto su doživili i menadžeri Feyenoorda Bert van Marwijk i PSV-a Guus Hiddink.

Naposljetku dolazimo do Nizozemske nogometne reprezentacije. Nizozemski navijači sa svojim narančastim dekorom jedni su od najprepoznatljivijih u svijetu. Svi ti navijači koji prate reprezentaciju zapravo su obiteljski ljudi. Navijači klubova ne mogu podržavati reprezentaciju jer bi na taj način morali biti zajedno na tribina, a ne mogu se međusobno podnijeti. To sve govori koliko je zapravo veliki animozitet među navijačkim skupinama u Nizozemskoj. (Brimson, 2006)

ŠIRENJE NOGOMETNOG HULIGANSTVA U ZEMLJAMA ISTOČNE EUROPE

Istočna Europa, za razliku od Zapadne, bila je dosta izolirana u mnogim stvarima pa tako i u nogometu, odnosno praćenju istog. Ali treba naglasiti da je zbog unutarnjih previranja, nacionalnih ili religijskih, ovaj dio Europe, iako kasnije, postao puno gori nego zapadni. Ti incidenti krenuli su nakon raspada Istočnog bloka i nastavili se sve do danas.

U Bugarskoj je utakmica finala kupa između Lokomotiv Sofije i Botev Plovdiva 1995.g. završila tučnjavom pet tisuća navijača s policijom. Jedanaestero ljudi je teže ozlijeđeno, a neki su zadobili i po život opasne ozljede s frakturama lubanje.

Iste godine u Albaniji suci su bojkotirali utakmice kao oblik prosvjeda protiv nasilja na nogometnim utakmicama.

U Sjevernoj Makedoniji u lipnju 2002.g. došlo je do nereda nakon konferencije na kojoj su donesene preporuke o suzbijanju nasilja na stadionima.

Zatim u kolovozu iste godine u Bosni i Hercegovini utakmica između Čelika iz Zenice i Borca iz Banja Luke nije mogla biti održana zbog masovnih nereda i etničkih sukoba koji su se prošili čak i do glavnog grada Sarajeva.

Srednju i Istočnu Europu početkom novog tisućljeća zahvatio je veliki val rasizma na tribinama. To se manifestiralo na gostovanju engleske reprezentacije u Slovačkoj 2002.g. kada su žestoko na rasnoj osnovi vrijeđani Ashley Cole i Emile Heskey. Isti ispadi dogodili su se i na utakmici Fulhama i Hajduka gdje je Torcida također bila izrazito neprijateljski nastrojena prema tamnopusim igračima. Ti događaji, među ostalim, potaknuli su UEFA da pokretanje kampanje protiv rasizma u nogometu koji je aktualan i danas. (Brimson, 2006)

Rusija

Brimson (2006) navodi kako je prvi događaj koji možemo povezati s navijačkom supkulturom u Rusiji dogodio se 1972.g. kada je jedan navijač moskovskog Spartaka na sebi imao šal u klupskim crveno-bijelim bojama. Ubrzo su i drugi navijači počeli slijediti njegov primjer što se nije svidjelo vlastima koje su navijače smatrali anarhistima, a neki KGB-ovci čak i ubačenim agentima CIA.

Upravo su navijači Spartaka osnovali 1979.g. prvu navijačku skupinu. Zbog izoliranosti države vrlo je mali dio onog što se događa u ostatku Europe i Južne Amerike stigao do njih. Još jedna prepreka je postojala tada u Rusiji, a to je udaljenost. Trebalo se putovati i po nekoliko dana da bi se otišlo na neko gostovanje, ali navijači Spartaka uspijevali su prikupiti tristo do četiristo navijača.

Promjene su došle u osamdesetima s Gorbačovljevom „perestrojkom“. Državni represivni aparat je popustio te su se navijači mogli lakše izražavati. Naravno, ta sloboda ujedno je i značila veliko povećanje sukoba. Tako su se 1987.g. sukobili navijači Spartaka i Dynamo iz Kijeva.

Raspad Sovjetskog Saveza značio je i raspad tadašnje navijačke scene. Tih godina posjećenost utakmicama je bila vrlo niska i sam nogomet je postao marginalan. No 1995.g. vratili su se na veliku scenu. U derbiju CSKA i Spartaka sukobilo se skoro dvjesto članova Red-Blue Warriorsa i Flints Crewa. Upravo će navijači Spartaka Flints Crew sljedećih godina pratiti engleske navijače i učiti od njih. Poznato je da su bili 1996.g. u Engleskoj, dvije godine kasnije u Francuskoj te opet dvije godine poslije u Belgiji i Nizozemskoj. Neka od tih znanja primijenili su već 1997.g. u do tada najvećem sukobu navijača u Rusiji. Sukob je bio između navijača Spartaka i Nevskog Fronta Zenita iz St. Peterburga. U sukobu je sudjelovalo preko sedamsto navijača. Nakon ovog događaja policija je oformila specijalnu postrojbu Omon, koja je osiguravala utakmice.

Kulminacija incidenata dogodila se 1999.g. ponovno sa Spartakovim navijačima u glavnoj ulozi. Utakmica se igrala u gradu Ramenskoje nedaleko od Moskve. Policija i pripadnici Omona počeli su se izživljavati na navijačima te su onda i navijači počeli uzvraćati. Situacija je brzo eskalirala i proširila se na unutrašnjost stadiona gdje su navijači trgali sjedala. Situacija se smirila tek intervencijom Spartakovog trenera i kapetana. Ista se situacija ponovila dva mjeseca kasnije na istom stadionu. Čim je Spartak poveo i navijači se počeli veseliti upala je policija i izbili su neredi. Tučnjava je bila toliko žestoka da je prvi puta prekinuta utakmica ruskog prvenstva.

Ruski huligani se za utakmice reprezentacije „pomire“ i nastupaju zajedno. Najveći protivnici su im države bivšeg Istočnog bloka s kojima uz sportsku, postoji i povijesna netrpeljivost.

Današnji ruski huligani su među najopasnijima u cijeloj Europi. Zamijenjen je stereotip pijanog i priglupog navijača, jer Rusima je to postao način života. Treniraju, bave se boričkim vještinama, ne konzumiraju alkohol i vole se tući. To je slika ruskog huligana danas.

Ukrajina

Brimson (2006) piše da kao dio Sovjetskog Saveza, ukrajinska navijačka scena vezala se uz svoj najjači klub, Dynamo Kiev. Bili su česti sukobi s ruskim navijačima pogotovo Spartaka iz Moskve. Raspadom Sovjetskog Saveza i stjecanjem samostalnosti, navijači u Ukrajini

počeli su gubiti interes za nogomet jer su se izgubila neka stara rivalstva. Međutim, tijekom nekoliko godina situacija se stabilizirala i navijačka scena je porasla.

Stvorilo se novo rivalstvo između novog bogatog kluba Šahtar Donetska, u koji je veliku količinu novca uložio Rinat Ahmetov, i najpopularnijeg kluba, Dynamo. Ipak treba napomenuti da su navijači Dynamo više sudjelovali u raznim političkim nemirima nego u tučnjavama na nogometnim stadionima. Tako su u ožujku 2001.g. u građanskim neredima navijači Dynamo otvoreno podržavali skupine protiv predsjednika Kučme.

Najveći događaj za Ukrajinu bilo je domaćinstvo Eura 2012.g. kada je izgrađena nova infrastruktura, a snažne policijske snage spriječile su okršaje navijača.

Poljska

O Poljacima Brimson (2006) kaže kako su prve navijačke skupine u Poljskoj pojavile početkom sedamdesetih i to u Legiji iz Varšave i LSK Lodzu. Tijekom idućih dvadesetak godina nastale su i u ostalim klubovima, kao npr. Wisla iz Krakowa, Lechia iz Gdanska, Polonia iz Bytoma, Pogon iz Szczecina i mnogi drugi. Krajem sedamdesetih tučnjave su postale uobičajena pojava. Javnost, zbog medijske cenzure, bila je nesvjesna događanja na stadionima, osim onih koji su naravno pratili utakmice. Prvi veliki incident dogodio se 1980.g. na utakmici finala Kupa između Legije i Lecha. U sukobu je sudjelovalo sedam tisuća navijača, a neredi su se smirili tek dolaskom specijalne policije ZOMO. Oni su se s huliganima obračunali na brutalan način ozlijeđivši stotinjak navijača, a navodno je jedan i podlijegao ozljedama. Javnost je za ovo saznala tek za deset godina, 1990.g., a među navijačima se pročulo za tjedan dana. Ovaj incident izbacio je navijače Legije na sam vrh huliganske ljestvice.

Još jedan zanimljiv događaj govori o velikoj cenzuri, a to je kada su u direktnom prijenosu izbili na stadionu na utakmici Widzewa i Legije. Prijenos je prekinut nakon nekoliko sekundi, ali javnost je mogla vidjeti što se događa na njihovim stadionima. Cenzura je malo popustila nakon Heysela kada je cijela država mogla vidjeti što se događa na europskim stadionima i polako se počelo u medijima o tome pisati.

Početkom devedesetih navijačka supkultura u Poljskoj ulazi u novu fazu. To su prvi iskusili Englezi 1993.g. u kvalifikacijskoj utakmici, a po povratku kući izjavili su da ih je jako iznenadila količina nasilja koju su doživjeli. Neredi na stadionima su se nastavili, a kulminacija je bila 19. travnja 1997.g. na utakmici Legije i Polonije u Varšavi. Snimke su otišle u svijet te je vlast morala reagirati. Krenulo je klasično prebacivanje odgovornosti koji nije puno urodilo plodom u vidu konkretnih rješenja.

Poljski huligani uz nogomet prate i ostale sportove u kojima se njihov klub natječe; košarku, odbojku, rukomet, hokej, pa čak i automoto sportove. Ni na tim događajima incidenti nisu rijetka pojava. Tako je nakon košarkaške utakmice u gradu Slupsku u siječnju 1998. g. došlo do nereda na kojem je policija pendrekom u glavu udarila trinaestogodišnjeg dječaka koji je od zadobivenih ozljeda preminuo. Izbili su višednevni neredi u kojim su se navijači iz cijele Poljske udružili protiv policije.

Iste godine u listopada na utakmici kupa UEFA-e između Wisle iz Krakowa i talijanske Parme, Dino Baggio je pogođen nožem u glavu. Zaradio je pet šavova, ali je uspio odigrati utakmicu do kraja, a Wisla je kažnjena jednogodišnjom suspenzijom.

Iduće godine dogodio se jedan od najpoznatijih incidenata poljskih huligana. Opet su Englezi gostovali u Varšavi, a velika tučnjava dogodila se u parku Saski. Ovaj događaj definitivno je uvrstio poljske huligane u sam neslavan europski vrh.

Poljski nogomet zadnjih godina bori se sa sve većim valom rasizma i otvorene radikalne desnice na stadionima koji sve više pokazuju transparente s nacističkim obilježjima.

Još jedan stvar karakteristična za Poljsku je podrška reprezentaciji. Dok neke navijačke skupine ostave svoja neprijateljstva po strani, a drugi ne prate reprezentaciju, kod Poljaka je situacija drugačija. Naime, navijačke skupine utakmice reprezentacije koriste kao još jedan način za međusobne tučnjave. Euro koji je Poljska ugostila zajedno s Ukrajinom 2012.g. bio je veliki sigurnosni izazov, a prvenstvo je uspješno okončano bez većih incidenata.

Ono po čemu su poljski navijači među najpoznatijim u Europi su njihovi homofobni, rasistički i antisemitski stavovi. Netrpeljivost prema drugim i drugačijim pokazuju na tribinama kroz transparente, pa čak i na utakmicama nižih liga. Tako su navijači Piast Zigmunda, tada četvrtoligaša, izvjesili transparent „Polskatytkodla Pplakow“ (Poljska samo za Poljake), popraćen keltskim križem. Upravo su navijači bili među organizatorima antimigranskih prosvjeda u najvećim gradovima Varšavi i Krakovu. Istraživanja pokazuju da su poljski navijači izrazito konzervativni i jedni od najvećih poklonika vladajuće stranke „*Pravo i pravda*“. (Nuredinović, 2021)

NAVIJAČKI POKRET U HRVATSKOJ

Prva navijačka skupina u Hrvatskoj osnovana je 28. listopada 1950.g. u Splitu – Torcida. Njihovi najveći rivali, zagrebački Bad Blue Boysi osnovani su tek 1986.g. (Brimson, 2006)

Tih godina osnivale su se i ostale navijačke skupine u Hrvatskoj poput Kohorte i Armade.

Kako su se ratne godine bližile tako su se i incidenti na tribinama povećavali. Najviše incidenata događalo se u drugoj polovici osamdesetih godina.

Tada se znalo dogoditi da na gostovanjima u Beogradu protiv Partizana ili Crvene Zvezde, Boysi i Torcida nastupaju zajedno. Utakmice su obilovale nacionalnim obilježjima i skandiranjem s obiju strane.

Europi su se prvi predstavili Torcidaši u Marseillu 1987.g., kada su se uvukli među Francuze i aktivirali suzavac. Zbog tog izgreda utakmica je ostala neodigrana, a Hajduku je zabranjeno sudjelovanje u Europskom kupu.

Pred kraj 1989.g. Bad Blue Boysi su otjerani sa stadiona u Banja Luci zbog isticanja hrvatskih simbola. Isto su pokušali dva tjedna kasnije u Novom Sadu, no spriječila ih je policija.

Sve je kulminiralo 13. svibnja 1990.g. na nikad odigranom derbiju Dinama i Crvene Zvezde. Tada su Delije s juga Maksimirskog stadiona krenuli u obračun s običnim navijačima na istočnoj tribini. Vidjevši to, Boysi sa sjevera krenuli su na teren, a policija u obračun s njima. (Brimson, 2006) Tada je nastala i antologijska scena tada mlade Dinamove desetke, Zvonimira Bobana, kako udara policajca.

U rujnu se dogodio incident na Poljudu na utakmici s Partizanom, kada su pred kraj utakmice navijači Hajduka uletjeli na teren, a incident je ostao upamćen po paljenju jugoslavenske zastave.

Krenuo je rat, a jedni od najistaknutijih vojnika bili su upravo pripadnici hrvatskih navijačkih skupina. Nažalost, mnogi od njih nikad se nisu vratili svojoj kući.

Osamostaljenjem Hrvatske pokrenuta je i nova liga, a mnogi klubovi koji su do tada igrali niže lige postali su prvoligaši. Naravno, nisu imali veliku navijačku podršku pa su glavnu riječ vodile skupine iz četiri najveća hrvatska grada.

Politika i hrvatski nogomet oduvijek su bili izmiješani, a to se prvi puta moglo vidjeti 1993.g. kada je predsjednik države Tuđman promijenio, za Zagrepčane sveto ime Dinamo, u Croatia. Boysi su krenuli u akcije, a policija dobila zapovijed da zaplijeni svaki predmet s imenom Dinamo. Navijači su se sukobili s policijom, puno ih je završilo u bolnici, a mediji nisu smjeli pisati o ovom događaju.

I u Europi su Bad Blue Boysi izazivali nered te je u listopadu 1997.g. preko osam tisuća navijača Dinama u Zürichu napravilo sto pedeset tisuća dolara štete. Zbog recidivizma klub je kažnjen s godinom bez sudjelovanja u europskim natjecanjima. Na Valentinovo 2000.g. vraćeno je ime Dinamo, ali neredi su se samo povećali. (Brimson, 2006)

Iz svih gore navedenih primjera vidljivo je da je utjecaj politike na navijače vrlo velik. Bili su produžena ruka vlasti ili njena najveća oporba, navijači su sastavni i utjecajni dio hrvatskog društva.

Što se tiče reprezentacije, kada igra nacionalna vrsta, navijačima u Hrvatskoj je to praktički nacionalni praznik. Rijetki su bili incidenti između dviju najznačajnijih navijačkih skupina, Bad Blue Boysa i Torcide. (Perasović, Bartoluci, 2007)

Možemo postaviti pitanje kako intervenirati i riješiti problem nasilja u Hrvatskoj. U zapadnoj Europi vlasti uravnoteženim rješenjima pokušavaju postići kompromis koji će zadovoljavati obje strane. Ali on uključuje unapređenje klupskog nogometa na svim razinama, poboljšanje stadionske infrastrukture što povlači uvođenje visokotehnoloških sigurnosnih mjera, uređenje financijskih i drugih odnosa u klubovima, odnosno nogometu i sportu općenito. (Lalić, Biti, 2008)

Bodin (2007) je u djelu „*Sport i nasilje u Europi*“ utvrdio da postoje četiri represivne mjere prema navijačima: zakoni i propisi, sigurnosne mjere, nadzorne mjere i prikupljanje informacija.

Najbolji način na koji možemo obuzdati navijačko nasilje su preventivne mjere u koje spadaju obrazovni programi, projekti integracije skupina navijača i zajednica građana, preventivne aktivnosti na mjestima okupljanja navijača, projekti za navijače, djelovanje kroz masovne medije i slično.(Lalić, 2008)

Problematika hrvatskog navijačkog pokreta iznimno je kompleksna i da bi se kvalitetno obradila, potrebno je nekoliko radova. Ovime sam dao samo mali presjek, jer pišući o navijačima nemoguće je ne spomenuti Hrvate.

Against Modern Football (AMF)

Prema kakvoj navijačkoj budućnosti ide navijački pokret. Spomenuto je bio da globalizacija nogometa i njegova elitizacija negativno utječu na navijače. Sigurno da će u skorije vrijeme jedau od najvećih uloga imati AMF (Against Modern Football). Već smo vidjeli njegovu snagu kada su navijači uspjeli svojim djelovanjem spriječiti, ili barem odgoditi, osnivanje tzv. Super lige.

I neka etnografska istraživanja navijačkih skupina pokazuju da navijači sve više pribjegavaju društvenom aktivizmu kao odgovoru na hiperkomodifikaciju nogometa. Pripadnici AMF pokreta su vrlo heterogene grupe, ali povezane zajedničkom emocijom prema nekom cilju. Taj cilj je mobilizacija navijača s obzirom na sudbinu njihovog kluba ili zbog političkih i ekonomskih okolnosti u kojima se nalaze njihova domaća prvenstva. Da bi se AMF pokret uspostavio potrebna je jaka strast i odanost navijača, ali i represija vlasti prema njima. Akcije kojima pripadnici AMF pokreta pokazuju svoje protivljenje su transparenti, zastave, bojkoti, demonstracije i ono najradikalnije, osnivanje vlastitih nogometnih klubova po ustroju „jedan član jedan glas“.

Iako je pokret globalan njegovi pripadnici djeluju lokalno protiv elitizma i kriminala u nogometu, a potiču pitanje infrastrukture i transparentnog vođenja klubova. Ako postoji veliko razilaženje u mišljenjima između vlasnika i navijača, navijači odustanu od podrške klubu, osnuju svoj klub i navijaju za njega. Ipak, veliki klubovi ne bi osjetili taj manjak navijača jer njihova navijačka baza davno je premašila lokalnu zajednicu. Jedino gdje se to jako osjeti je atmosfera koja sve više postaje kazališna.

Najpoznatiji primjer osnivanja vlastitog kluba dogodio se 2005.g. kada je većinski paket dionica Manchester Uniteda otkupila obitelj Glazer, te su navijači osnovali svoj FC United of Manchester. Iste godine navijači u Austriji, točnije u Salzburgu, osnovali su Austria Salzburg jer nisu s novim vlasnicima, korporacijom Red Bull, uspjeli dogovoriti da ne promijeni ime, grb i boje kluba. Primjera ima još; AFC Wimbledon, 1874 Northwich F.C., Dorchester Town F.C., Newport (IOW) F. C. Svi su oni nezadovoljni vođenjem njihovih matičnih klubova osnovali vlastite.

U Hrvatskoj najpoznatiji primjer je osnivanje NK Varteksa 29. travnja 2011.g. Osnivanju kluba prethodile su brojne afere tadašnje uprave, od „poštenog suđenja“ do dovođenja kluba pred bankrot.

Istu sudbinu doživio je i jedan od četiri hrvatska prvaka, NK Zagreb. Katastrofalno vođenje kluba srozalo ga je skoro do amaterske razine te su navijači White Angelsi osnovali 2015.g. NK Zagreb 041.

Iz primjera je vidljivo da se većina AMF pokreta u Europi događa kada njihovi klubovi postaju bogatiji te počnu ostvarivati bolje rezultate, a kod nas kada klubovi propadnu te navijači preuzmu glavnu riječ.

Sigurno da će AMF u budućnosti dobivati na sve većem značenju jer kako sve više novca ulazi u nogomet tako ima sve manje sluha za one prave navijače.

ZAKLJUČAK

U ovom radu definirani su pojmovi supkulture, a posebice navijačke supkulture koja je posebna društvena grupa koju karakteriziraju posebni oblici ponašanja. Prikazano je i kako se taj fenomen proučavao kroz dvadeseto stoljeće i razne teorije koji su iz toga proizašle.

Sport je vrlo važan segment modernog društva i sastavni dio svakodnevice velike većine ljudi u svijetu. Sport je povezan s politikom, gospodarstvom, obrazovanjem, religijom, znanosti i ostalim segmentima ljudskog života. Sport je preslika društva u cjelini.

Možemo zaključiti kako u suvremenom svijetu, sport, a pogotovo nogomet, ima jako veliki društveni utjecaj te se on na razne načine može istraživati. Nogomet više nikako nije samo igra, a njegovim razvojem, razvijale su se i društvene skupine koje su ga pratile. Navijači su postali društveni akteri koji sudjeluju u mnogim procesima koji imaju utjecaj na društvo u cjelini. Kroz prošlost su to bile akcije protiv policije pa čak i same države, a danas je to protiv elitizacije i globalizacije nogometa, odnosno njegovo udaljavanje od korijena.

Sami navijači na stadionima raznim ritualima koji uključuju transparente, pjevanje, skandiranje, vrijeđanje protivnika, koreografije daju podršku vlastitoj ekipi, ali i zastrašuju protivničku. Nekad to zastrašivanje prerasta u fizičko nasilje koje može imati i tragične posljedice.

Navijački pokret postoji još od antike, a spominje se i kroz srednji vijek. Potpunu afirmaciju doživljava u drugoj polovici dvadesetog stoljeća u Engleskoj, gdje od spontane je aktivnosti prerastao u organizirani pokret čiji članovi žive taj duh ne samo na dan utakmice i na stadionu, nego svagdje i stalno. Navijači su se organizirali do te mjere da neki imaju upravljački utjecaj u samim klubovima, neki su uspjeli spasiti svoj klub od propasti (Union Berlin), drugi pak biraju klupsko vodstvo, a neki raznim humanitarnim akcijama utječu na svoju zajednicu. Ne možemo više reći da je to skupina marginalaca koji piju na dan utakmice. Navijački pokreti rašireni u cijeloj Europi. Na primjeru Italije vidimo da su navijači jako politički usmjereni i da politika ima jako veliki utjecaj na njih. Španjolska je s druge strane vrlo podijeljena zemlja te su i navijači grupirani u svoje regije i svoju borbu usmjeravaju protiv središnje vlasti. Ostale zemlje Zapadne Europe nemaju toliko specifičnu navijačku scenu, ali nikako ne možemo reći da je slaba. Kako se ne bave toliko politikom imaju više vremena za izazivanje nereda. Središnja i Istočna Europa se puno kasnije susrela s navijačkim pokretom, ali zato on još uvijek ostavlja veliki trag.

Današnje najjače huliganske grupe dolaze s Istoka i možemo reći da su preuzele primat u navijačkom svijetu. Oni nisu više navijači koji se okupljaju u pubovima i onda odlaze na utakmice, nego treniraju borilačke sportove, ne piju alkohol i ne konzumiraju droge. Tučnjave im nisu više spontane nego ih dogovaraju s protivničkom skupinom nevezano za utakmice. Možemo reći da je to nova razina navijačkog života koja se prakticira ponajviše u Poljskoj i Rusiji.

Kod nas u Hrvatskoj navijači su dali svoj obol kroz borbu protiv korupcije i organiziranog kriminala koje je rezultiralo brojnim aferama i presudama u samom nogometnom vrhu. Također, navijači su bili prvi kada je trebalo priskočiti u pomoć unesrećenima nakon razornih potresa u Zagrebu i Banovini puno prije svih institucija čiji je to zapravo posao.

Mladi u Hrvatskoj pa i u ostatku Europe i svijeta vrlo su nezadovoljni svojim položajem u društvu i načinom na koji politika utječe na njihove živote. Jedan od najboljih načina na koji mogu izraziti svoje nezadovoljstvo su nogometne utakmice, odnosno tribine.

Kako smo vidjeli kroz rad huliganizam je sveprisutan u društvu pa se postavlja pitanje njegove prevencije. Država intervenira kroz zakone i propise kojima želi spriječiti incidente. Također raznim akcijama, tribinama, kampanjama i radionicama nevladine udruge poput saveza uključuju se u tu borbu. Najpoznatija političarka koja se bavila problematikom huligana bila je Margareth Tacher. Njena represija prema navijačima je bila potpuno promašena jer se nasilje na sportskim terenima nije riješilo. Tek osnivanjem Premier lige devedesetih godina i dolaskom velike količine novca problem nereda na stadionima je riješen, ali navijači i dalje pronalaze načine za sukobe samo sada u okolnim ulicama.

Navijači su definitivno neizostavna kulisa utakmica, a to se vidjelo kada je u pandemiji bilo zabranjeno njihovo prisustvo na tribinama te je dekor bio otužan, a neki klubovi su čak postizali lošije rezultate kod kuće jer nisu imali svoje navijače da ih „poguraju“ kad im je bilo najpotrebnije.

Možemo se složiti da su nogometni navijači pomalo „ludi“, ali oni su isto tako vrlo vjerni svom klubu. Ovaj rad završio bih izjavom škotskog igrača, a kasnije legendarnog trenera Liverpoola, Billyja Shanklyja: „Neki ljudi misle da je nogomet pitanje života i smrti. Uvjeravam vas da je puno ozbiljnije od toga“.

POPIS LITERATURE

- Barišić, F. (2017). *Nogometni navijači kao društveni akteri : primjer Torcide* (diplomski rad). Kineziološki fakultet, Zagreb.
- Bodin, D., Robene, L. & Heas, S. (2007). *Sport i nasilje u Europi*. Zagreb: Knjiga trgovina d.o.o.
- Bodin, D. (2013). *Huliganstvo*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Brimson, D. (2006). *Nogometno nasilje u Europi: kako se razvijao nogometni huliganizam*. Zagreb: Celeber.
- Brimson, D. (2006.) *Tajne nogometnog huliganizma*. Zagreb: Celeber.
- Čolić-Peisker, V. (1992). Dražen Lalić, o: Anči Leburic, Nenad Bulat: Grafiti i supkultura. *Politička misao*, 29 (2), 142-144. <https://hrcak.srce.hr/113212>
- Dergić, V., Čiček, F. i Šoh, S. (2020). *Sociologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Heimer, S. i Žaklinović-Fressl, Ž. (2006). *Medicina sporta*. Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Krznar, N. (2014). Moralna panika u Hrvatskoj: Analiza izvještavanja medija o ubojstvu Frane Despića. *Amalgam*, 6-7. (6-7), 5-18. <https://hrcak.srce.hr/134850>
- Lalić, D. i Pilić, D. (1993). *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: AGM.
- Lalić, D. i Biti, O. (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i Hrvatskoj. *Politička misao: časopis za politologiju*, 45(3-4), 247-272. <https://hrcak.srce.hr/37890>
- Marković, I. (2012). O počecima hrvatskoga nogometa. *Nova Croatica: časopis za hrvatsku književnost i kulturu*, 6(6 [56]), 305-328. <https://hrcak.srce.hr/174591>
- Nuredinović, A. I. i Vukušić, D. (2015). Politički stavovi navijačkih scena zemalja članica Europske unije prema izbjegličkim migracijama. *Migracije i identitet: Kultura, ekonomija, država*. (str. 74-94). Institut za migracije i narodnosti, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Razred za prirodne znanosti
- Perasović, B. i Mustapić, M. (2013). Nogometni navijači u kontekstu sociologije u Hrvatskoj: istraživačke perspektive 20 godina poslije. *Kinesiology*, 45. (2.), 262-275. <https://hrcak.srce.hr/112794>
- Perasović, B. (2001) *Urbana plemena*. Zagreb: Hrvatska Sveučilišna naklada d.o.o.

- Perasović, B. (2002). Sociologija supkultura i hrvatski kontekst. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 11 (2-3): 485-498. [14perasovic.qxd \(srce.hr\)](#)
- Perasović, B. i Bartoluci, S. (2007). Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu. *Sociologija i prostor*, 175 (1): 105–119. [Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu \(srce.hr\)](#)
- Vrcan, S. (2003). *Nogomet – politika-nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo
- Ibrulj, S. (2021.) Hillsborough: Istina Vikend retrovizor: Što se zapravo dogodilo tog 15. travnja 1989.? Pristupljeno 26.6.2022. na <https://telesport.telegram.hr/price/hillsborough-istina/>
- Ibrulj, S. (2017.) Premier liga: Postanak, Navršava se 25 godina otkako se engleska elita odvojila i formirala svoju ligu. Pristupljeno 26.6.2022. na <https://telesport.telegram.hr/price/premier-liga-postanak/>
- Kultura. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 6. 2022. [kultura | Hrvatska enciklopedija](#)
- Kontrakultura. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 6. 2022. [kontrakultura | Hrvatska enciklopedija](#)
- Rogers, S. (2012). Hillsborough victims: the full list of those who died. Pristupljeno 26.6.2022. na: <https://www.theguardian.com/football/datablog/2012/sep/12/hillsborough-victims-list>
- Sweney, M. (2021). Premier League renews £4.8bn TV deal with extra £100m trickle-down funds. Pristupljeno 26.6.2022. na :<https://www.theguardian.com/football/2021/may/12/premier-league-set-for-45bn-new-tv-deal-with-sky-bt-and-amazon>
- Teorija etiketiranja. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 6. 2022. [etiketa | Hrvatska enciklopedija](#)
- Vrdoljak, J. (2020). Inferno Dan kad je požar progutao čitavu tribinu — i s njom 56 ljudi. Pristupljeno 26.6.2020. sa <https://telesport.telegram.hr/kolumne/na-suncu-i-sjeni/inferno/>